

Osmanlı Mülkî Teşkilâtında Saray Kazası (18. - 20. Yüzyıl)*

Güler YARCI**

Özet

Osmanlı tahrir kayıtlarında Saray adı ile geçen iskân mahalli, 14. yüzyılda Rumeli fütûhatı esnasında Türk hâkimiyetine geçmiş; önceleri bir karye, zamanla nahiye ve kaza olarak teşkilâtlandırılmıştır. Fütûhatın tarihî seyri dâhilinde Saray, 15.-16. yüzyıllarda Rumeli eyâleti içerisinde daha geç tarihte de Edirne vilâyetine bağlanmıştır. Saray-ı Vize ya da Saray-Vize adı, muhtemelen, Edirne'deki Saray kazasını, Bosna Saray, Van Saray ya da imparatorluğun diğer bölgelerinde bu adı taşıyan mülkî birimlerden ayırt etmek için kullanılmıştır. Kısaca, Vize Saray, günümüzdeki Saray kazasından başka bir yer değildir.

Saray, Türkiye Cumhuriyeti mülki teşkilatında da kaza statüsünü muhafaza etmekte, İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan güzergâhta iktisadî ve sosyal bakımdan gelişmiş bir yerleşim yeri olarak husûsî bir önem taşımaktadır. Ağırlıklı olarak Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgelerinden yararlanılmak suretiyle yapılan bu araştırma, Saray'ın gerek demografik yapısına, gerekse Türk mülkî idare tarihindeki yerine ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vize Saray, Kaza, Osmanlı Mülki Teşkilatı.

Abstract

The urban area which was named Saray in the Ottoman land registers, came under the control of Turks during the conquest of Balkans in the 14th century. This area was administered in the very beginning as a village, then as a district and finally as a town. Saray was between 15th and 16th centuries under the rule of the province of Rumelia and in the late centuries in the governance of Edirne. They used the words Saray-ı Vize or Saray-Vize for this area in order to distinguish this town from other administrative districts and towns with the similar names such as Bosna Saray and Van Saray. Shortly, Vize Saray was not other town than today's Saray.

In the republican era Saray preserved the status of a town in the Turkish administration, which is developed socially and economically rush and lies on the route from Istanbul to Europe. This research work's aim is to explore the demographic situation and the place the town Saray in the administrative history, which is mainly based on Ottoman archives.

Key Words: Vize Saray, Town, The Ottoman Administrative Organisation

Saray¹, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Avrupa topraklarında, Tekirdağ ili sınırları dâhilinde, bu vilayetin Karadeniz'e açılan yegâne kapısı konumundaki tarihi bir ilçedir. Kuzeyinde Vize, doğusunda Çatalca, güneyinde Çerkesköy, batısında Çorlu toprakları ile çevrili Saray ilçesi, Istranca (Yıldız) dağlarının güney doğu eteklerinde kurulmuştur. 612 kilometrekare yüzölçümüne sahip bulunan Saray'ın nüfusu, 2008 yılında, köy ve beldeleriyle birlikte, toplam 45.639 olarak tespit edilmiştir.

Osmanlı tahrir kayıtlarına göre, Saray, Rumeli fütûhatı esnasında 14. yüzyılda Bizans'tan alınmış, 15.-16. yüzyıllarda Rumeli Eyaleti Çirmen Sancağı'na bağlı kalmıştır. Kanuni Sultan Süleyman devri başlarında Saray, Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı Vize

*Bu makale, 15 Ekim 2010 tarihinde Namık Kemal Üniversitesi tarafından düzenlenen Tekirdağ İli Değerleri Sempozyumu'nda sunulmuş aynı başlıklı bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, guleryarci@marmara.edu.tr

¹ Saray tâbiri, Farsça serai, seray kelimesinden Türkçe'ye geçmiştir.

sancağının dört kazasından birisidir². 17. yüzyılda, 1098/1686-1687'de Saray'a bağlı köy sayısı 11 olup, 30 yıl kadar sonra 1719-1752 yılları arasına ait iskân defterlerine göre Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarındaki üç sancağından biri Vize'dir³ ve bu sancağın sekiz adet kazası arasında Saray da bulunmaktadır. 19. ve 20. yüzyıllarda, Saray, bazen nahiye, uzun dönem kaza statüsünde yönetildiği gibi; gerek tâbi bulunduğu birim, gerek mülhakatı bakımından daha hızlı bir değişim göstermiştir. Halen Tekirdağ vilayetine bağlı Saray kazası/ilçesinde bugün, merkeze bağlı 4 mahalle ve 2 belde bulunmaktadır. Mahalleler Ayas Paşa, Kemal Paşa, Pazarcık ve Yeni Mahalle; beldeler Beyazköy ve Büyükyoncalı'dır. İlçenin nahiye sayısı iki olup; bunlar, Merkez ve Anıttepe nahiyeleridir. İlçenin, büyük çoğunluğunun adı hiç değişmeden günümüze ulaşmış 20 köyü mevcuttur⁴. Köyler: Ayvacık, Bahçedere, Bahçeköy, Çayla, Çukuryurt, Demirler, Edirköy, Göçerler, Güngörmez-Saray, Kadıköy, Karabürçek, Kavacık, Kurtdere, Küçükyoncalı (Manika-i sagiyr / Küçük Manika), Osmanlı, Safaalan, Servi, Sinanlı, Sofular ve Yuvalı'dır.

Bu makalede, Osmanlı arşiv belgeleri esas alınarak Saray'ın son birkaç asırda geçirdiği mülkî değişiklik üzerinde durulmakta, bölgeye dair mahallî tarih çalışmalarına katkıda bulunmaktadır.

Ayas Paşa Evkafı ve Saray Kazası

Saray Adının Menşei

Evliya Çelebi'ye göre, Sultan I. Murad Edirne'yi fethettikten sonra, Saray kasabasında, av ve dinlenmek maksadıyla bir saray yaptırmış; zamanla kasabaya, padişahın sarayına nisbetle bugünkü adı verilmiştir⁵. İşaret edilen saray çevresinde gelişen iskân mahalliyle birlikte, havali, Kasaba-i Saray-ı Rûm adıyla tanınmıştır. Osmanlı bürokrasisinde Saray kasabasının adı, genellikle, 16. yüzyılda Sadaret mevkiine gelmiş ve bölgede çok sayıda hayratı bulunan Ayas Paşa'nın⁶ adı ile birlikte anılmıştır. 1660'larda bölgeyi gezen Evliya Çelebi, kasabada yer alan Ayas Paşa hayratından bahsetmekte; ancak, Saray'ın kuruluşu ve imarı ile Ayas Paşa Evkafı arasında herhangi bir irtibat kurmamaktadır. Muhtemelen Sultan I. Murad'ın bu havalide yaptırdığı sarayı tamir ve genişleterek yeniden fonksiyon kazandıran ve civardaki araziye iskâna elverişli bir hale getiren Ayas Paşa, bölgenin bir Osmanlı-Türk yerleşimi olarak kurulup gelişmesine öncülük etmiştir⁷. Dolayısıyla resmî kayıtlarda, bu havali, önce Ayas Paşa karyesi,

² Geniş bilgi için, bkz. M. Tayyib Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti Livaları, Şehir ve Kasabaları", Belleten, XX/78 (Ankara 1956), s. 247-248. Ayrıca, bkz.: Sıddık Çalık, Çirmen Sancağı Örneğinde Balkanlar'da Osmanlı Düzeni (15. - 16. Yüzyıllar), Ankara 2005.

³ Aynı tarihte, Vize'nin diğer kazaları Silivri, Ereğli, Çorlu, Bergos, Bâbâ-yı atik [Babaeski], Hayrebolu ve Pınarhisârı'dır.

⁴ Mehmet Serez, Tekirdağ Tarihi ve Coğrafyası Araştırmaları, Ankara 2007, s. 22.

⁵ Seyahatnâme, c. 6, yay. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2002, s. 72.

⁶ Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarında önemli devlet hizmetlerinde bulunmuş, Kanuni tarafından 1536'da Sadaret makamına getirilmiştir. Ayas Paşa'ya Rumeli'de haslar verilmiş; Paşa, çoğu Rumeli'de olmak üzere pâyitaht İstanbul ve Anadolu'da vakıflar tesis etmiş, 13 Temmuz 1539'da İstanbul'da vefat etmiştir (Geniş bilgi için, kz.: Bekir Kütükoğlu, "Ayas Paşa", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi [İA], c. IV (İstanbul 1991), 202-203.

⁷ Bugün Saray ilçesi civarında yer alan ve Kırklareli'ne bağlı bulunan Vize, Pınarhisar ve diğer kazaların tarihî geçmişine bakıldığında, buralarda da, meselâ Mihaloğulları tarafından tesis edilen hayratın Osmanlı fethinden sonra bölgenin ihya ve iskânında benzer bir rol oynadığı görülmektedir (Mihaloğulları için, bkz. Mariya Kiprovska, "The Mihaloğlu Family: Gazi Warriors and Patrons of Derwish Hospices", Journal of Ottoman Studies, XXXII (2008), s. 193-222; aynı müellif, "Administering The Conquered Lands: The Mihaloğlu Family Vakf Possessions in Pınarhisar Area", XI. International Congress of Social and Economic History of Turkey (17-22 June 2008), Ankara. Bu itibarla, Saray'daki Ayas Paşa hayratına dair yeni çalışmaların yapılması, bölgenin tarihine önemli katkılar sağlayacaktır.

sonraları Ayas Paşa nahiyesi, kasabası ya da kazası olarak kaydedilmişti⁸. Saray kazası kadılarına gönderilen bazı tahriratda Ayas Paşa Kadısı'na ferman hitabına rastlanıldığı gibi, kasaba mevki Ayas Paşa Sarayı Menzili⁹ olarak da adlandırılmış; halkına ise, bazı resmî kayıtlarda Kasaba-i Saray-ı Ayas Paşa Ahalisi¹⁰ denildiği olmuştur. Osmanlı mülkî teşkilâtında doğrudan Saray veya Saray kelimesini de ihtiva eden isimler altında kurulmuş çok sayıda mülkî birim mevcuttur¹¹. Önceleri Rumeli vilayeti Çirmen sancağı¹², sonra Edirne vilayeti Vize sancağına bağlanan Saray ise; uzun yıllar Vize'ye mülhak bir nahije ya da kaza olarak yönetildiğinden, Saray adını taşıyan diğer mülkî birimlerden ayırd edilmek üzere Vize Saray veya Saray-ı Vize adı altında tanınmıştır. 1918 yılı Ekim ayı başlarında Edirne vilâyetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıyla, o tarihte Tekfurdağı Sancağı'na bağlı Saray kazası adının Ayas Paşa olarak değiştirilmesi teklif edilmiş¹³, fakat uygun bulunmamıştır¹⁴. Saray adı, Cumhuriyet döneminde de muhafaza edilmiştir.

Ayas Paşa Vakfı ve Saray Kazası

Nefs-i Saray ve civarı 16. yüzyıldan başlayarak Ayas Paşa adı ile âdeta bütünleşmiş; bunda, şüphesiz Paşa'nın bölgedeki hayratı önemli rol oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli şehirlerinde Ayas Paşa tarafından kurulduğu kesin surette tesbit edilebilen üç vakıftan ikisi evlâdlık/zürri, biri hayrî vakıftır. Osmanlı arşiv belgeleri ve vakıfname kayıtlarına göre, Paşa'nın evlâdlık vakıflarından birine ait olan araziler Saray¹⁵

⁸ T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi [BOA], Mühimme Defteri, nr. 77, s. 7; hüküm 76, 22 Za 1013/11 Nisan 1605. Geniş bilgi için, bkz. Güler Yarcı, " Saray Kazası [Tekirdağ] Tarihi (XVIII.-XX. yüzyıl) ", Yöre, c. 8, sayı 89-90-91-92 (İstanbul 2007), s. 16-36. Zekai Mete, " Saray Kazasının Kuruluşu ", Yöre, c. 8, sayı 89-90-91-92 (İstanbul 2007), s. 14.

⁹ Menzil kelimesinin karşılığı konak'tır. Hareket halindeki bir ordu veya kervan bir günlük yol gittikten sonra bir menzile ulaşırdı. Burası bir şehir, kasaba veya muhafazalı bir kervansaray olurdu. Menzillerin birbirine mesafesi arazinin durumuna göre değişir, en seyrek yerlerde yaya olarak bir günde yürünebilecek mesafe 35-40 km. den fazla olmazdı. Rumeli ve Anadolu'da hudut boylarına doğru giden Osmanlı ordularının muayyen ve nizami menzilleri vardı. Ordu harekete geçmeden önce, bu menzillerdeki idarî ve kazaî âmirlere merkezden hükümler gönderilir, râyiç üzerinden zahire ve diğer ihtiyaçların temin edilmesi amacıyla önlem alınması sağlanırdı. Geniş bilgi için, bkz. Yusuf Halaçoğlu, Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller) Ankara 2002.

¹⁰ BOA, Atik Şikâyet Defteri, nr. 49, s. 30: hüküm 1 (Evâsıt-ı Za 1119 /7 Şubat 1708); Mete, a.g.m., s. 14-15.

¹¹ Bunlardan bazıları: Bosna Eyaleti Saray kazası, (Bosna Saray / Saray Bosna), Denizli Saray, Göl kazası Kuru Saray, İzmid sancağı Saray nahiyesi, Kastamonu Azdavay kazası Saray Divânı karyeleri, Kırım Saray / Bahçe Saray, Konya Saray / Sarayönü / Hatun Saray, Manisa Saray/Alî Ağa, Sinop sancağı Saray nahiyesi, Sinop kazası Saray mahallesi, Tohr kazası Topuz Saray, Van Saray, Vidin Saray kazasıdır (Geniş bilgi için, bkz.: W. Barthold, " Saray ", İA, c. 10 (506-507); Gökbilgin, a.g.m., s. 247-248; Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu, yay. İçişleri Bakanlığı, Ankara 1947, c. II;.

¹² BOA, C.ML, nr. 68/3135.

¹³ Tekfurdağı'na bağlı Saray kazasının adının Ayas Paşa olarak değiştirilmesi isteğiyle Edirne vilayetinden Nezarete gönderilen tahrirat üzerine bunun uygun görülmediğinin kendilerine tebliğ edildiği hakkında yazı: BOA, DH.İ.UM.EK, nr. 48/105, 29 Z 1336 /5 Ekim 1918.

¹⁴ Aynı yer.

¹⁵ Saray'da Ayas Paşa'nın evlâdına meşrut/şartlı olarak vakfettiği arazi ve ormanlardan. İzinsiz olarak odun kesilmesinin yasaklanması ve vakıf müdahalelerine engel olunmasına dair arzuhal ve buyruldu: BOA, ŞD, 2900/57, 6 L 1297/11 Eylül 1880. Aynı hususta, daha önceki yüzyıllarda da benzer hadiseler cereyan etmiş (Saray kasabasında Ayas Paşa dağından odun kesen ve kömür çıkarılan hakkında tahrirat: BOA, MAD, nr.(21102, 1140/1729) olup; bir başka müdahale, meşhur Yeğenzâdeler'in de aralarında bulunduğu kimseler tarafından yapılmıştı. Şöyle ki, Saray Vize'de nefsi Saray kasabasında eski Sadrazamlardan Ayas Paşa Camii'nin vakfı tevliyetine evlâdiyet-i meşrutiyet üzere tasarruf olunup, bu vakıf hududu dahilinde Koşuca(?)* Dede, İbci(?) ve Bayraklıgaç adlarıyla bilinen dağlık alanlardaki uygun mahalaları İstranca

ve Vize'de görünmektedir¹⁶. Saray adının geçen yüzyılda Ayas Paşa olarak değiştirilmek istenmesi de, O'nun Saray ve civarında zengin bir vakıf mirası bırakmış olmasıyla yakından ilgilidir. Ancak, Ayas Paşa'nın hayratıyla müzeyyen nefsi-i Saray kasabasında bugün, sadece Ayas Paşa Camii ve bir hamam ayakta kalmıştır¹⁷.

Paşa'nın Saray ve Vize Evkafı Vakfiyenamesi Evâsıt-ı B 932 /27 Nisan 1526 tarihini taşır. Vakıfname'ye göre, bölgedeki kasabalarla birlikte birkaç köy, çiftlik ve mezraa Ayas Paşa Evkafı'na dahildir. Bunlardan Ayas Paşa Cami-i Şerifi'ne tahsis edilen bazı yerler Üsküdar (diğer adı Küreci [çiftliği]), Dânişmendlü, Dumanluca, Ali veled-i Bahşayış [Bahşayış oğlu Ali] (Doğancı karyesi denilmekle meşhurdur) ve Çayla (Çaylâ) karyeleri; Sarrac Mahmud, Güvendikli, Bigadiç, Aya Yani mezraaları; Gündoğmuş ve Umur Bey çiftlikleridir¹⁸. 1098 / 1686-1687'de, Saray'a bağlı ve bir kısmının geliri Ayas Paşa Vakfı'na tahsis edilmiş olan köyler Ali [Bahşayış oğlu Ali], Kovacı (Kovacık), Sinanlı, Yuvalı, Evren Bey, Uzunhacılar, Karlı, Beğciler (Bahçeköy), Aydınlık, Bayındır, Göçek (Göçerler) karyeleri olarak tesbit edilmektedir.

Saray, Osmanlı döneminde hemen her devirde donanmanın kereste ihtiyacını karşılayan ve Tersane-i Âmire'ye gelir temin eden sayılı bölgelerden biri¹⁹; aynı zamanda, civardaki ahalinin yakacak odun ve kömür ihtiyacına cevap veren merkezler arasında idi. Merhum Ayas Paşa'nın nefsi-i Saray'da inşa ve ihya ettiği camii şerif ve diğer hayratı evkafından Saray kasabası ve bağlı köylerin âşâr ve muhtelif vergileri ile bütün muamelesi Ayas Paşa Evkafı mütevellileri tarafından yönetiliyordu. Mütevelliler, vakfın hudutları dahilindeki kasaba sakinleri ile civar kazalar ahali ve Istranca reâyâsından vakıf sınırları içinde odun kesip, kömür çıkaranlardan teâmül-ü kadimî üzere balta ücreti adı altında bir gelir tahsil ediyorlardı. 1021/1612 yılında, nefsi-i Saray kasabasından bazı kimseler bu ücreti vermek istememiş; aynı şahıslar, vakfın defterhâne kayıtlarında resm-i koru tahriri yokdur diyerek, mütevelliler aleyhinde dâvâ açmışlardı²⁰. Resmî makamların incelemesi sonunda Saray kadısı ve naibine gönderilen bir emirnameden, o tarihte Vize nahiyesine

kömürçüleri kesmekte ve kendilerine müdahale edilmediği halde; bir süre sonra Saray ahali, bu dağın ağaçlarını biz keseriz diyerek kömürçülere diyerek engel olmuşlardı. Şikâyetler üzerine mesele Divân-ı Hümâyûn'a intikal etmiş, böylece, bir emirname hazırlanarak vakfın irâdına zarar verilmemesi istenmişti. Ahmed Efendizâde Selim, kardeşi Mustafa, Yeğenzâde İbrahim ve kardeşi Osman, Şerifzâde Mehmed ile ahalden birkaç kişi emre uymayarak, şikâyet konusu fiillerine devam etmişlerdi. Nihayet, seksen-yüzyıldan fazla süredir kasaplık koyun kışlatılmakta olan 14 adet kışlağın bulunduğu bu mahallin ağaçlarının tamamen kesilip harap edilmesinden dolayı vakfın irâdına gadr bulunduğu, üstelik bu ahalinin bahis konusu koruyu kesmeye devam ettikleri müşahade edilerek, Saray ahali birbirlerine kefile bağlanarak, bundan sonra fermana göre hareket etmeleri emredilmişti (BOA, C.EV, nr. 23782); Vize'de Ayas Paşa Vakfı'ndan Kuşkuşca [?] deresiyle sınırlı Müteferrika Dağı'ndan müteveli izni olmadan odun kesilmemesi için ahalinin kefalete bağlanması hakkında tahrirat: BOA, C.EV, nr. 163/8146, 29 Z 1220/20 Mart 1806.

¹⁶ Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil ve Kültür Daire Başkanlığı, nr. 631 (defter), s. 59; nr. 617 (defter), s. 131. Mülkname, hüccet, hududname, vakfiyename, ilâm ve benzeri muhtelif arşiv belgeleri: BOA, HSD.CB, nr. 4/52, 29 Z 1341/12 Ağustos 1923. Kezâ bkz.: Mete, a.g.m., s. 12.

¹⁷ Vakfın mektep, medrese, imaret, çeşme ve handan müteşekkil diğer hayratı günümüze ulaşmamıştır.

¹⁸ Bu gayrimenkuller, tapu defterinde Emlâk-i Ayas Paşa başlığı altında mülknâme olarak kayıtlıdır (BOA, Tapu Defteri, nr. 370, s. 257). Edirne ve Dimetoka tarafında bazı köyler Ayas Paşa'ya önce temlik edilmiş, sonra mülk olarak verilmiştir (M. Tayyib Gökbilgin, Edirne ve Paşa Livası. XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livasındaki Has, Mukataa, Mülk ve Vakıflar, İstanbul 1952, s. 403).

¹⁹ İnşasına başlanan ince donanma gemileri için fermanla Büyükçekmece, Silivri, Pınarhisarı, Çatalca, Midye, Saray, Vize ve Terkos kazalarından tertib ve Tersane-i Âmire'ye gönderilen çeşitli cinsteki kerestelerden henüz bir aded dahi gelmediğine dair 30 N 1183/27 Ocak 1770. tarihli yazı: BOA, C.BH, nr. 103/ 4983. Tersane-i Âmire Emni Mehmed Sâdık tarafından takdim edilen bir takrir üzerine Saray kazasına gönderilen hükümde, Tersane-i Âmire Hazinesi'ne verilmesi gereken yıllık 282 kş. avâtız ve nüzülün 1244/1828 yılına mahsuben tahsili ve Hazine'ye ödenmesi istenmektedir (BOA, C.BH, nr. 180/8446).

²⁰ BOA, C. EV, nr. 657/33146.

tâbi olan Ayas Paşa Vakfı'nın bulunduğu mahalde karye-i Üsküdar (diğer adı Küreci çiftliği), Gündoğmuş ve Dânişmendlü karyeleri, Dumanluca ma'a mezra-ı Sarac Mahmud ve Doğancı köyü demekle meşhur Ali veled-i Bahşayış [Ali ya da Bahşayış Ali] karyesi, karye-i Cânlu ve ma'a karye-i Gündüklü [Güvendikli] ve çiftliğinde yapılan işlerden dolayı 5.000 akçe alındığı belirlenmişti²¹. Bu vakfin gelir kaynakları sebebiyle mütevellî ile Saray halkı arasında hemen her devirde anlaşmazlıklar çıkmış²²; Bâbîâli, daima tarafları uzlaştırmanın kolay bir yolunu aramış, imparatorluğun son döneminde mütevellîlerin bazı yetkileri devlet memurlarına devredilmiştir. Mesela 1317/1899'da, Saray ve Ayas Paşa ormanlarından elde edilen yakacak odun ve kömürlerin nakliye ilmühaberleri, vakıf idareleri yerine, Vize'de ikamet eden ve mülkî idarenin emrinde olan orman memuru tarafından verilmektedir²³.

Ayas Paşa Vakfı mütevellîsinden şikâyetle, Haziran 1893'te resmî makamlara müracaat eden bazı muhacirler de, 1881'de Bulgaristan'dan göç ederek Saray nahiyesine yerleştiklerini, ortaya çıkardıkları ziraate elverişli araziye 12 yıldır hiçbir bir engelle karşılaşmadan işlediklerini, daha sonra bu nahiyede ikamet eden Ayas Paşa Vakfı mütevellîsinin, vakfa ait orman ve araziye kömür tüccarından birine kiraladığını, kiracı Sabri Efendi ile birlikte, kendilerinden zaruri ihtiyaçları için kestikleri odunla, hayvanlarını otlattıkları tarla ve çayırlardan kira almak istediklerini, vermeyenleri rahatsız ettiklerini bildiriyordu²⁴.

29 Mayıs 1903'te, Saray kasabası Üsküdar mahallesi/karyesinden bir muhacir, verdiği arzualde, 15 yıl önce padişahın izniyle Saray nahiyesine gelerek, hükümetin ve mahalli ahalinin yardımlarıyla kendilerine gösterilen yerde iskân ettiklerini, 500 haneye yakın ve 1.000 nüfustan fazla olarak 6 karye kurduklarını ifade ediyordu. Aynı muhacir, daha sonra mahalli hükümetin kendilerini tekâlif-i emiriyye ve diğer bazı vergilerle mükellef tuttuğunu, bir taraftan evlerini inşa ederken, diğer taraftan ziraate uygun arazi aradıklarını, 5 yıl önce nahiyedeki Ayas Paşa vakfı mütevellîsinin bu vakfa ait orman ve arazilerle ilgili olarak kendilerine çıkardığı güçlükleri dile getiriyordu²⁵.

1909 yılında, Edirne vilayeti Kırkkilise sancağı Vize kazasına bağlı olan Saray nahiyesinde, yalnız Ayas Paşa Vakfı arazisinde yerli ve muhacir olarak 10.000'den fazla nüfus bulunmaktadır. Burada yaşayan ahali, önceleri, vakfin baltalıklarından odun kesip, meralarında hayvanlarını otlatmak üzere, hane başına mütevellî adına bir İstanbul kilesi hinta [odun] verdiği halde; vakfa mütevellî tayin edilen Ömer Kasım Bey, bahis konusu araziye İbrahim, Halid ve Hayri Efendiler'e kiralamış, onlar da, araziye yerleşen muhacirlerin hayvanlarını otlatmalarına ve odun kesmelerine engel olmuşlardı. Muhacirler,

²¹ Aynı yerde.

²² Saray kazasında Arslan Giray Han oğlu Devlet Giray Han Vakfı [muhtemelen Ayas Paşa Vakfı'ndan Giraylar'a intikal eden bir miktar arazi ve iradın idaresi kastedilmektedir] tarafından Ayas Paşa Vakfı'na verilmekte olan mukataa-i zemin'in, Ayas Paşa Vakfı mütevellîsi tarafından gereksiz ve zorla alındığından tahsil edilmesi için Saray Vize naibine gönderilen emirname: BOA, C.EV, nr. 59/2946, 10 Za 1208/9 Haziran 1794; Ayas Paşa Vakfı'ndan Saray'ın Vize kazasının Galata karyesindeki vakıf çiftliklerine yapılan müdahaleye engel olunması hakkında tahrirat: BOA, C.EV, nr. 160/7957, 29 R 1211/1 Kasım 1796. 20. yy. başlarında, Ayas Paşa ormanlarında, bu defa büyük tahribata sebep olan yangınlar çıkmış, genellikle, bu yangınların kasten çıkartıldığı ileri sürülmüştür (Ayas Paşa ormanlarında çıkan yangında iki dönüm orman alanının yandığı, bu sıralarda sık sık görülen orman yangınlarının kasten çıkartıldığı, hasar miktarının bildirilmesi için Vize kaymakamlığına tebliğde bulunulmasına dair yazı: BOA, DH.MKT, nr. 557/25, 5 Ca 1320/10 Ağustos 1902; Saray nahiyesi Ayas Paşa ormanlarında çıkan yangında meydana gelen zararların kasten çıkartıldığı hakkında tahrirat: BOA, DH.MKT, nr. 998/49, 15 C 1323/17 Ağustos 1905).

²³ BOA, DH.MKT, nr. 2333/34, 17 Z 1317/18 Nisan 1900.

²⁴ BOA, DH.MKT, nr. 64/36, orijinal nr. 3581, 27 Za 1310/12 Haziran 1893.

²⁵ BOA, DH.MKT, nr. 64/36, 27 Za 1310/12 Haziran 1893, lef 2.

hükümet tarafından iskân edilip, devlet hazinesine ait oşür ve diğer miri tekâlifî ödemekte olduklarını, bundan dolayı mütevelliyi tanımayacaklarını beyan ederek; devletten köylerine mahsus meralar tayin edilmesini ve ormanlardan serbestçe faydalanmalarını, arazi ve hane arsalarından ecrimisil alınmasından vazgeçilerek kendilerine tapu senetleri verilmesini istemişlerdi. Yapılan araştırmada, bu arazinin bütün müştamilâtının Ayas Paşa'ya temlik edilmiş evkâf-ı sahiha'dan olduğu tesbit edilmiş; dolayısıyla, tapu memurlarının tahsisat kabilinden olarak daha önce verdikleri senetler hükmünü kaybetmişti. Kırkkilise Mutasarrıflığı'ndan, mütevellinin istemesine rağmen muhacirlerin buradan tamamen kaldırılmasının da mümkün olmadığı hükümete bildirilmişti.

Mülkî idare, hem vakfin zararlarını önlemek, hem de ahaliyi mağdur etmeyecek tedbirler almaya çalışıyordu. Bu suretle muhacir hanelerinin tamirâtı, saban ve arabalarının inşaatı, göçmenlerin kendileri ve hayvanlarının zaruri ihtiyaçları dolayısıyla bazı kolaylıklar sağlanmıştı. Fakat mütevellî, bahis konusu köylere hükümetin bundan sonra muhacir göndermemesini, gelmiş olanların muhafaza ve habersiz gideceklerin ihraç edileceğini bildirmişti. Şûrâ-yı Devlet Riyâseti de, muhacir hane ve arsaları için yıllık birer kuruştan ve tarlaların birer buçuk dönümü için 1 şinik hıntadan ibaret olmak üzere ecrimisil alınmasını kabul ediyordu²⁶. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, 5 Nisan 1909'da, durumu Saray'a arz etti, 7 Nisan 1909'da padişahın onayını aldı. Maliye ve ilgili diğer nezaretlere de bilgi verildi. 4 Mayıs 1909'da Dahiliye Nezareti'ne, buradan, 8 Mayıs 1909'da Edirne vilayetine gönderilen bir yazıyla²⁷.

Saray nahiyesindeki Ayas Paşa Vakfı arazisinde yerli ve muhacir olarak oturan ahalinin zaruri ihtiyaçlarına gerekli odunu gösterilecek ormandan bedelsiz surette kesmeleri; ticaret için dışarıya nakledecekleri kömür ve odun karşılığında mütevellîye vergi vermeleri, hayvanları için de uygun miktarda mera ücreti ödemeleri hükme bağlandı.

Saray'ın Demografik Yapısı: Nüfus ve İskân, Mahalle ve Karyeler

Nefs-i Saray Kasabası: Mahalleler

Nefs-i Saray'da, ötedenberi Müslüman nüfus ekseriyeti teşkil etmekte idi. Saray'ın Müslüman yerli halkının bir kısmı Vize ve Kocacık yörükleri idi²⁸. Ayrıca, nefsi kasaba ve köylerde Osmanlı tebeası Rum ve Ermeniler, özellikle kasabada az sayıda Musevi yaşamaktadır. 18. yüzyıldan başlayarak Kırım Girayları'nın iskân edildiği Saray kazasına, 19. yüzyıl ortalarında Kırım ve Nogay muhacirleri, asrın ikinci yarısında Bulgaristan ve Rumeli'nin muhtelif yerlerinden gelen göçmenler sevk edilmiş; kasabaya, askerî ve ticarî maksatla bir miktar da ecnebi yerleşmişti. Saray kazasının 1256/1840-1841 tarihli bir temettuat defterinde, kaza merkezinde mahalle-i nefsi kasaba ehl-i İslâm ifadesiyle bir Müslüman mahallesinin mevcudiyetine işaret edilmektedir²⁹. Burada mahalle olarak geçen mahallin, Üsküdar karyesi olması muhtemeldir. Temmuz-Teşrinievvel 1265/13 Temmuz-12 Kasım 1849 tarihleri arasında kasabada 5 mahalle tespit edilmektedir.

Bunlar: Zımmî mahallesi, Müslüman Kıptiyân mahallesi, Zımmî Kıptiyân mahallesi/Kıptiyan Reâyâ mahallesi, Karaoğlan mahallesi, Mahalle-i Rummyân'dır³⁰. 1893 yılına ait bir belgeden³¹, nefsi Saray'da Üsküdar adı altında bir mahalle daha bulunduğu

²⁶ BOA, DH.MKT, nr. 2807/90, 18 C 1327/7 Temmuz 1909, lef 1.

²⁷ BOA, C.ML, nr. 68/3135.

²⁸ Rumeli'nin Saray, Çorlu ve diğer mahallerindeki Kocacık yörüklerinin eşkinici ve yamaklarının isim ve rûsûmunu hâvi mufassal tahrir defteri: BOA, TT, nr. 770, 1051/1641-1642.

²⁹ BOA, ML.VRD.TMT, nr. 6200, 1256/1840-1841; 6201, 1261/1841-1842.

³⁰ Yarcı, Saray Kazası Tarihi.

³¹ BOA, DH.MKT, nr. 64/36, orijinal nr. 3581, 27 Za 1310/12 Haziran 1893.

anlaşılmakta ise de, burası, muhtemelen muhacir iskânı suretiyle sonradan tesis edilmişti. Maarif-i Umumiye Nezareti'nin 3 Nisan 1909 tarihli bir yazısına Kırkkilise Mutasarrıflığı'ndan 25 Nisan 1909'da gönderilen cevabî yazıda, Midye'de açılmış olan bir rüştiye mektebinin Saray kazasına naklinden bahsedilirken, Saray ve Midye kazalarının nüfusu hakkında bilgi veriliyordu. Buna göre, 1909 ilkbaharında adı geçen kazaların nüfusları şöyle idi: Nefs-i Saray kasabası 1.964 İslam, 1.308 Hıristiyan, toplam 2.372 kişi; Midye kasabasında zükûr ve inas 160 Müslüman, 2.175 gayrı müslim, toplam 2.335 kişi³².

Nahiye ve Karyeler

Saray, Osmanlı mülkî idaresinde uzun yıllar kendisi bir nahiye olduğu halde, kaza statüsünde teşkilâtlandığı dönemlerde, nefs-i Saray kasabası merkez nahiye/kaza merkezi haline getirilmiştir. Balkan Harbi'nden sonra, yine kaza statüsünde bulunan Saray'ın üç nahiyesi bulunmaktadır. Bunlar: merkez (nefs-i Saray kasabası), Osmanlı ve Çerkes köy nahiyeleleridir. Nefs-i Saray kasabasına bağlı köylerin bir kısmı vaktiyle mezrea veya çiftlik iken, zamanla karye statüsü kazanmışlardır. 19. yüzyıl sonlarında, Saray'a bağlı Manika karyesi ile civarındaki diğer 10 karye, buraya 1293/1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi üzerine gelip-yerleşen muhacirlerin kurduğu köylerdir³³. Bu harpten sonra, Istranca taraflarında ve Saray kazası mülhakatında Ayas Paşa orman ve arazisi içinde yerleşen muhacirlerin 20'ye yakın köy tesis ettikleri bilinmektedir³⁴. Osmanlı hâkimiyeti döneminde Saray nahiyesi/kazasına mülkî birimler aşağıda gösterilmiştir:

Ahı Çiftliği/Karyesi (Ahi Mehmed Çelebi karyesi): Saray Vize kasabasına bağlı Ahı Çiftliği 19. yüzyılda bir Müslüman karyesi olarak teşkilâtlandırılmıştır³⁵. Bundan bir süre önce, 1208/1795'te Selâtin-i Cengiziy'e den Mübarek Giray Sultan'ın ahfadı Ahi Çiftliği meralarını ele geçirmek istemiş, iki yıl kadar sonra çiftlik civarında bulunan Saray köylerinden Göçerler karyesi halkı mera anlaşmazlıklarına dahil edilmişti.

Hadiselerin büyümesi ve merkezî idarenin müdahalesi üzerine, Nisan 1796'da bahis konusu çiftliğe göçer taifesinin tecavüzüne engel olmak üzere Saray-ı Vize Mahkemesi'nden bir ilâm çıkartılarak, mesele, 1797 tarihli bir buyruldu ile vakıf mütevellileri lehine sonuçlanmıştır. Cumhuriyet döneminde Çorlu kazasına bağlanır.

Ayvacak Karyesi: Ahalisi Müslüman'dır. Bu karyenin adı, tarihî süreçte daha çok Millî Mücadele yıllarında anılmıştır.

Bahçe (Bakıca) Karyesi: Ötedenberi ahalisi Müslüman olan karye, 20 N 1218/3 Ocak 1804 tarihli bazı evkaf kayıtlarına göre, civardaki Şâfiî karyesi gibi, Edirne'deki Cafer Çelebi ve Emin Çelebi Evkafı köyleri arasında sayılmaktadır. Balkan Harbi

³² BOA, MF.MKT, nr. 1134/44, orijinal nr. 103382, 13 C 1327/2 Temmuz 1909, lef 1.

³³ Doksanüç Harbi'nden sonra Istranca ve Saray'da iskân edilen muhacirlerin işgal ettikleri vakıf orman ve arazinin uygun fiyatla kendilerine satılabileceğine dair, Türkiye Cumhuriyeti [T.C.] Başvekâlet makamının 8.10.1940 gün ve 6-1808/4633 sayılı emirleri karşılığı, T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Emlâk Müdürlüğü'nden Başvekâlet'e gönderilen 19 Kasım 1940 tarih ve 88812-214 sayılı yazı: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Başvekâlet Muamelat Genel Müdürlüğü, fon nr. 30 10 00, dosya gömleği nr. 532, kutu nr. 81, sıra nr 4, 21 Kasım 1940.

³⁴ Gös. yer.

³⁵ BOA, C.ADL, nr. 194; DH.MKT, nr. 58/60, 21 Za 1310/6 Haziran 1893. Bu karye, adımı, kurucusu Ahi Mehmed Efendi'den almış olmalıdır. Tahrir defterlerinde görülmeyen Ahi Mehmed Efendi Vakfiyesi, Sultan II. Murad tarafından Vize'nin Saray nahiyesinde Ahi Mehmed adında birisine temlik edilmiştir. Vakfiyede temlik ve hudutları gösterilen bu geniş arazi, daha sonra vâkıfın oğlu Halil ve Musa'ya, nihayet Edirne'deki Muradiye Camii'ne vakıf ve tahsis edilmiştir. Evâ'il-i Za 847/20 Şubat 1444 tarihli vakfiyename tercümesi ile sureti için, bkz.: Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşivi, 989 numaralı defter, s. 75; M. Tayyib Gökbilgin, XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası (Vakıflar, Mülkler ve Mukataalar), İstanbul 1952, s. 278- 279).

sonrasında, Saray kazası dahilinde Bahçe dere ve Bahçe ağıl adı altında, ayrı nahiyelere bağlı iki köy tesbit edilmektedir³⁶.

Beyaz köy: Balkan Harbi'nde sonra Saray'a bağlı karyeler arasında gösterilmektedir.

Çaylâ Karyesi: Saray'da, 19. yüzyılda Müslüman muhacirlerin iskân edildiği karyeler arasındadır. Mesela, 1895'te Bulgaristan'dan göç eden muhacirlerin bir kısmı Saray nahiyesi Ayas Paşa Vakfı'na tahsis edilmiş olan bu köye yerleştirilmiştir³⁷.

Çukur yurd/Çukuryurd karyesi: Ahalisi Müslüman'dır. 19. yüzyılda Kırım muhacirlerinin iskân edildiği bir karyedir. 1906'da, karye ahalisiyle Kırım muhacirleri arasında çıkan mera ihtilâfi Şûrâ-yı Devlet'e aksetmiş ve hususa dair bir adlî soruşturma başlatılmıştır. Muhacirlerin, soruşturma sonuçlanıncaya kadar hayvanlarını karyenin meralarında otlatmak için izin istemeleri üzerine hadiseler daha da büyümüştür. Bu gelişmeler esnasında, Çukuryurd karyesi İhtiyar Meclisi'nin, jandarmanın köye gelerek ahaliye kötü davrandığı yolundaüst makamlara arzı yazılı şikâyette bulunması, meselenin uzun zaman devamına yol açmıştır.

Dağyeniköy Çiftliği: Ahalisi Müslüman'dır.

Dumanca [Dumanluca] Çiftliği: Çok eski bir iskân mahallidir. 16. yüzyılda Ayas Paşa Vakfı'na bağlı çiftliklerden biri olup, zamanla karye haline gelmiştir. 19. yüzyılda ahalisi Müslüman ve zımmîdir. 1256/1840-1841'de yine Saray'a tâbi olan Dumanca³⁸, yüzyılın ikinci yarısında Rumeli muhacirlerinin iskânına sahne olmuş; bu tarihten sonra, adı, genellikle muhacirler arasında çıkan hudut anlaşmazlıkları sebebiyle anılmıştır.

Edir Karyesi: Eski bir yerleşim olup, karyeye ait 1260/1843-1844 tarihli bir temettuat defterine göre Müslümanlar ile meskûn bir köydür³⁹.

Elvan Bey Çiftliği/Elvan Bey karyesi⁴⁰:1256/1840-1841'de Saray'a tâbi çiftlikler arasında yer alır⁴¹. 19. yüzyıl sonlarında, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi muhacirlerinden buraya sevk edilen ailelerle meskûndur. Muhtelif şikâyetler sebebiyle, Mayıs 1880'de, Saray nahiyesine tâbi Elvanbey Çiftliği mülhakatından Bahçe [Bakıca?] ve Şâfii meralarına göçmen sevki ertelenmiş; buna rağmen çiftliğe muhacir gönderilmesi üzerine şikâyetler artmıştı. Çiftlik, Nisan 1901'de Saray kaymakamı tarafından tahliye edilmiş ise de, mutasarrıfı, sebepsiz olarak tahliye edildiği gerekçesiyle mülkî idareyi bir süre uğraştırmıştır.

Feyziye [Safaalan] Karyesi: Rumeli muhacirleri tarafından kuruldu. 24 Mayıs 1325/6 Haziran 1909'da Edirne valisi Mehmed Rüşdi Bey'in mührüyle Dahiliye Nezareti'ne gönderilen hususa dair arzda⁴², Saray nahiyesinde Fındıklıkışla'da sâkin olan muhacirlerin Safaalan mevkiine nakliyle Feyziye adında 80 hanelik bir köy kurulması ve camii şerif, mekteb ve kabristan mahalleri tayin edildiği, burada hanelerini inşa ile yerleşmiş olan muhacirlere çift hayvanatıyla ziraat alet ve edevatı verilmesi için daha önce bildirilen meblağın bir an önce sarfına izin verilmesinin Kırkkilise Mutasarrıflığı'na tebliğ

³⁶ BOA, DH. İD, nr. 156/8, lef 7/1, 9/1, 11; Düstur, c. 6, s. 81-99. Ayrıntılı bilgi için, bkz.Yarar, Balkan Savaşı'ndan Sonra Edirne Vilayeti, s. 23 vd. .

³⁷ Bulgaristan'dan göç ederek Saray nahiyesi Ayas Paşa Vakfı arazisine yerleştirildikleri halde, bu mahallin İbrahim adında birirne kiraya verilerek mağdur edildiklerine dair Saray nahiyesi Çaylâ karyesi muhtar ve âzâsı tarafından gönderilen telgrafnamenin gereğinin yapılmasına dair yazı: BOA, DH.MKT, nr. 397/16, 21 M 1313/14 Temmuz 1895.

³⁸ BOA, ML.VRD.TMT, nr. 6200, 1256/1840-1841.

³⁹ BOA, ML.VRD.TMT, nr.6195, 1260/1843-1844.

⁴⁰ BOA, ML.VRD.TMT, nr.6196, 1260/1843-1844.

⁴¹ BOA, ML.VRD.TMT, nr. 6200, 1256/1840-1841.

⁴² BOA, DH.MKT, nr. 2868/17, 17 C 1327/6 Temmuz 1909, lef 1.

edildiği, bu köyün Feyziye adıyla tevsimi bittesid muvazene-i maliyenin tasdiki, muhacirin tahsisatı havalenamesi geldiğinde bu meblağın sarfına izin verileceğinin cevaben bildirildiği, kaydedilmişti. Dahiliye Nezareti, 9 Haziran 1325/22 Haziran 1909'da Edirne valiliğine, bu talebin Sadaret'e bildirileceğini ve alınacak cevabın vilayete yazılacağını tebliğ etti⁴³. 13 Haziran 1325/26 Haziran 1909 tarihli Nezaret tezkeresi ile Edirne'nin talebi Bâbîâlî'ye ayrıntılı olarak nakledildi⁴⁴. İleride Safaalan adını alacak bu muhacir köyü, Temmuz 1909'da payitahtın da onayı ile resmen kurulmuş ve köye, resmî surette Feyziye adı verilmiştir⁴⁵.

Göçerler Karyesi: Saray'a tâbi en eski köylerden biri olan Göçerler, Ahı karyesi civarında kurulmuştur. 1840'larda Müslümanlar'la meskûn olan köy⁴⁶, adını, karyedeki göçer tâifesinden almış olmalıdır. Osmanlı arşiv kayıtlarında, Za 1271/Ağustos 1855'te, yine bu karyede göçerler evlü [evli] tâifesinden bahsedilmektedir⁴⁷. Bâbâ-yı atik [Babaeski] Emlâk-i Hümayun İdaresi'nden Maarif-i Umumiye Nezareti'ne gönderilen 7 Mart 1322/27 Mart 1906 tarihli bir yazıda, Göçerler karyesinin Emlâk-i Mahsûsa-i Hümayun'dan; yani, Sultan II. Abdülhamid'in hususî mülkünden olduğu kayıtlıdır⁴⁸.

Güngörmez karyesi: Balkan Harbi'nden sonra Saray kazasına bağlı köyler arasında görülmektedir.

Harmanca Çiftliği: Ahalisi Müslüman ve zımmî idi.

Kadı karyesi/köy: Balkan Harbi'nden sonra Saray kazasına bağlı köyler arasında yer almaktadır.

Kapaklı karyesi: Ahalisi Müslüman'dır. Temmuz 1909'da Rumeli'den hicret ederek Çorlu'ya, oradan Vize'ye bağlı Saray'a sevk edilen muhacirler, Kapaklı karyesine yerleştirilmişti⁴⁹. Balkan Harbi'nden sonra Saray kazası mülhakatı arasında Kapaklı pınar, Kızıl pınar ve Pınarca adları altında üç karyenin adı geçmektedir. Bunlardan Kapaklı pınar, bahis konusu Kapaklı karyesi olmalıdır.

Karaağaç karyesi: 1900'lü yılların başında Çorlu kazasına tâbi iken, Saray'a ilhâk edilmiş, Şubat 1920'de yeniden Çorlu'ya bağlanması istenmiştir⁵⁰.

Karabürçek karyesi: Balkan Harbi'nden sonra Saray kazasına bağlı bir köydür.

Karlı karyesi: Bu karye, Tekfurdağı Dereköy'de Kâsım Fakih adında birinin tasarruf ettiği bir vakıf çiftliktir. 860/1455-1456 yılında çiftlik arazisi, Fatih Sultan Mehmed'in beratını taşıyan Kâsım Fakih'in oğlu Karlı'nın elinde idi. Vakıf sahipleri, Karlı'nın oğulları Kulkal ve Ahmed ile aralarında Kâsım Fakih'in kardeşi İsa'nın oğlu Ali'nin de bulunduğu 4 çiftlü ve 5 bennâk olup; bu tarihte, çiftliğin geliri 500 akçe olarak tahsil edilmişti⁵¹. Karye, zamanla Müslüman, zımmî kıpti ve Rum ahalinin müşterek yaşadığı bir köy haline geldi. Karye mukataası, 6 Kasım 1696'da Kırım Kalgayı Devlet

⁴³ Aynı yer, lef 2.

⁴⁴ BOA, DH.MKT, nr. 2868/17, 17 C 1327/6 Temmuz 1909, lef 3.

⁴⁵ BOA, DH.MKT, nr. 2880/40, 1 B 1327/19 Temmuz 1909.

⁴⁶ BOA, ML.VRD.TMT, nr.6197, 1260/1843-1844; DH.MUİ, nr. 25-1/42, 9 L 1327/24 Ekim 1909; DH.İ.UM.EK, nr. 55/19, 6 Za 1337/3 Ağustos 1919.

⁴⁷ Kızılkaya'da Kadiriye Tekkesi Şeyhi Osman Efendi'nin göçerler evlü tâifesi tarafından çalınan eşya ve emlâkinin geri alınmasına dair tahrirat: BOA, A.MKT.DV, nr. 82/64, 29 Za 1271/13 Ağustos 1855.

⁴⁸ Aynı yazıda Göçerler karyesi mektebi ikinci muallimi Mehmed Efendi'nin 1315/1897'de Edirne vilayeti Dârümuallimin şubesinden almaya hak kazandığı şahâdetnamesinin Nezaret tarafından onaylandığı, Emlâk-i Hümayun dahilinde bulunan ibtida mekteplerin muallimlerine padişahın bir ihşanı olarak Hazine-i Hassa'dan maaş verildiği (BOA, MF.MKT, nr. 781/48, 6 Ra 1322/21 Mayıs 1904, lef 1) kayıtlıdır.

⁴⁹ BOA, DH.MKT, nr. 2885/79, 9 B 1327/27 Temmuz 1909.

⁵⁰ BOA, DH.İ.UM, nr. 10-3/2-17, 1 C 1338/21 Şubat 1920.

⁵¹ M. Tayyib Gökbilgin, a.g.e., s. 274-275.

Giray Sultan'a has olarak verildi⁵². Saray kazasına ait 1260/1843-1844 yılı temettuat defterlerinde, Karlı karyesi el-hâc Zebur Ağa Çiftliği⁵³ adı altında, ahalisi Müslüman olan bir çiftlikten bahsedilmektedir ki, bu çiftlik, karyenin nüvesi olmalıdır.

Karye-i Millet-i Rumyân: Ahalisi zımmi idi. Nefs-i Saray mahallelerinden biri de bu adı taşımaktadır. Muhtemelen önce karye iken, daha sonra nefsi kasabaya dahil edilmiş, mahalle statüsü verilmiştir.

Kavacık karyesi: 1256/1840-1841 tarihli tahrirlere göre Saray'a bağlı karyeler arasında bulunan Kavacık⁵⁴; 1900 yılında, yine Saray'a tâbi köyler arasında kaydedilmektedir⁵⁵.

Kuru dere karyesi: Balkan Harbi'nden sonra Saray kazasına bağlı bir köydür.

Manika-i Kebir (Büyük Yoncalı): Muhacir köyüdür. Mart 1902'de Vize'de cereyan eden sel felaketinde karye sular altında kalmış, bazı binalar yıkılmıştır⁵⁶.

Menkiret Çiftliği: Ahalisi Müslüman'dır.

Osmanlı karyesi: Balkan Harbi'nden sonra Saray kazasına bağlı karyeler arasında olup; aynı adı taşıyan nahiyenin de merkezidir.

Sinanlı Çiftliği/Karyesi: 19. yy. sonlarında Bulgaristan'da Servi'den gelen Müslüman muhacirler Sinanlı ve Menkiret çiftliklerine yerleştirilmişlerdi. Servi muhacirlerinin Sinanlı Çiftliği'nde kurdukları köye, 1314/1896'da Sinanlı adının verildiği ileri sürülürse de, bu mülkî birimin mevcudiyeti çok daha eskidir. Karye, Tanzimat'ın ilk yıllarında Çirmen sancağı Vize kazası'na bağlı görünmekte ve halkı Müslüman olarak kaydedilmektedir. Köyün adı, muhacir yerleştirilen diğer karyeler gibi, Osmanlı bürokrasisinde genellikle arazi anlaşmazlıkları sebebiyle bahis konusu edilmektedir⁵⁷.

Sofular karyesi: Balkan Harbi'nden sonra Saray kazasına mülhakatında görülmektedir.

Şâfiî Merası/Karyesi: 20 N 1218/3 Ocak 1804 tarihli bazı evkaf kayıtlarına göre, Edirne'deki Cafer Çelebi ve Emin Çelebi Evkafı köyleri arasındadır. Ahalisi Müslüman'dır⁵⁸.

Tâtârlı sahra/karyesi: Balkan Harbi'nden sonra Saray kazasına tâbi köyler arasında görülmektedir. Daha sonra Vize'ye bağlanır.

Timürler [Demirler] karyesi: Balkan Harbi'nden sonra Saray kazasına bağlı köylerden birisi idi.

⁵² BOA, İE.HR, 5/512, 19 R 1108/6 Kasım 1696.

⁵³ BOA, ML.VRD.TMT, nr.6198, 1260/1843-1844.

⁵⁴ BOA, ML.VRD.TMT, nr. 6200, 1256/1840-1841.

⁵⁵ Reâyâ karyesi olarak kayıtlıdır (Sultan II. Abdülhamid'in Kavacık'taki Aya Tanaş kilisesinin yeniden inşasına izin verdiği dair yazı: BOA, DH.MKT, nr. 2377/41, 24 Ra 1318/22 Temmuz 1900).

⁵⁶ BOA, DH.MKT, nr. 2592/125, 25 Za 1319/5 Mart 1902.

⁵⁷ Meselâ Ocak 1846'da Mehmed Ferhad bin Ahmed adında biri, ilgili makamlara, Sinanlı karyesinde işlediği çiftliğin merasına başka bir çiftliğin mutasarrıfı olan Ahmed Ağa ve Ömer Ağa'nın müdahalede bulunduğunu ve bunun engellenmesini ister (BOA, A.DVN, nr. 13/89, 14.1.1262/12 Ocak 1846). 1857'de, Yeğenzâdeler'in Sinanlı karyesine gelerek büyük zarar vereceklerine dair bir arzuhal üzerine Tekfurdağı Kaymakamlığı'na gönderilen bir yazıda, yine bu nevi bir arazi ihtilâfından bahsedilir. Buna göre, Sinanlı karyesi otlığı, 3 yıl i.in, İngiltere tebeasından Kalaved (?) adlı bir bâzîrgâna sözleşme suretiyle kiralanmıştır. Sözleşmeye göre, kira bedeli 10.000 kş.u geçmektedir. Bu meblâğ, Deavi Nezareti vasıtasıyla adı geçen bâzîrgândan tahsil edilmiş ve karye ahalisine dağıtılmıştır. Kontrat süresinin iki yılı dolduğunda, Yeğenzâdeler, İngiliz bâzîrgânın merada hayvanlarını otlatmasına engel olunca, karye halkı ile Yeğenzâdeler arasında anlaşmazlık çıkmış; ahali, bâzîrgânın hayvanlarının kış aylarında telef olmalarını için, devletten, bu müdahaleye engel olunmasını istemişlerdir (BOA, A.MKT.DV, nr. 101/82, 17 Ra 1273/15 Kasım 1856).

⁵⁸ BOA, DH.MKT, nr. 1331/32, 28 Ca 1297/8 Mayıs 1880.

Türbedere mevkii/Çerkesköy: Çerkes muhacirlerin Türbedere mevkisinde iskânıyla teşekkül eden Çerkesköy, daha sonra, muhacir Çerkesler'in çoğunun başka yerlere göç etmesine rağmen bu ad altında tanınmıştır. Çerkesköy'e, zamanla Rumeli'nin muhtelif yerlerinden gelen yeni muhacir gurupları yerleştirilerek, burası, Balkan Harbi'nden sonra Saray'a tâbi nahiye, sonra ayrı bir kaza olarak görülmektedir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi üzerine, Müslüman Tırnova muhacirlerinin de sevk edildiği Çerkesköy, 1899'da arazi ve mera ihtilâflarıyla anılmıştır.

Üsküdar (diğer adı Küreci) Karyesi: Saray'ın en eski karyeleri arasında olup, 16. asırda Ayas Paşa Vakfı'na bağlı idi⁵⁹.

Yovanlı, karyesi: 19. yüzyılda Saray'a tâbi reâyâ karyeleri arasında kayıtlıdır.

Uzunhacı karyesi: Halkı Müslüman'dır⁶⁰. 1256/1840-1841 tarihli temettuat defterine göre, Uzunhacı karyesi Esad Bey Çiftliği ahalisi de Müslüman olup⁶¹; Uzunhacı karyesi, Esad Bey Çiftliği'nin gelişmesi suretiyle teşekkül etmiş olabileceği gibi; Balkan Harbi'nden sonra, Uzunhacı karyesinden başka, Saray kazasına bağlı bir de Hacılar çiftliği karyesi mevcuttur ki, çiftliğin, bu isim altında zamanla ayrı bir karye haline gelmiş olması da mümkündür.

Veliköy: Saray'a tâbi iken, Nisan 1919'da Çorlu'ya bağlanmıştır⁶².

Yanıkagıl köyü: Daha önce Çorlu'ya bağlı iken, Saray kazasına ilhâk edilmiş, Şubat 1920'de tekrar Çorlu'ya bağlanması istenmiştir⁶³.

Yuvacık/Yuvalı karyesi: Osmanlı arşiv belgelerinde, 20. yüzyıl başlarında Saray kazasına bağlı Yuvacık karyesinden bahsedilmektedir ki, burası, Balkan Harbi'nden sonra, 1913-1914'de Edirne vilayeti mülkî teşkilâtının değiştirilmesi üzerine Saray kazası merkez nahiyesine bağlanan Yuvalı karyesi olmalıdır⁶⁴. Mübadele döneminde Batı Trakya'dan gelerek Saray kazasına sevkedilen Müslümanlar'dan bazıları Yuvalı'da iskân edilmiştir⁶⁵.

Yukarıda belirtilen karyelerden, Cumhuriyet döneminde, ahalisinin de isteği üzerine mülkî idare bakımından değişikliğe tâbi tutulanlar olup; bazıları hakkında ilgili bölümde ayrıca bilgi verilecektir.

Saray Hükümet Konağı, Belediye, Karakolhaneler, Posta ve Telgraf Merkezi

Aralık 1856'da, Saray kazasında hükümet merkezi olarak kullanılan bina Fazıl Paşa Konağı idi. Bu tarihte, konağın satın alınması⁶⁶ ve bahçesine hafif suçlular için bir hapisane yapılması düşünüldü. 1904'de nahiye statüsündeki Saray'ın hükümet konağı kira suretiyle tasarruf edilmekte, kira bedeli Edirne vilayeti bütçesinden ödenmekte idi.

1906'da, Saray Hükümet Konağı'nın yeniden inşası amacıyla çalışmalara başlandı⁶⁷. Edirne valiliği, 25 Haziran 1906'da hükümete, Saray halkının da yardımıyla,

⁵⁹ BOA, Mühimme Defteri, nr. 77, s. 7; hüküm 76, 22 Za 1013/11 Nisan 1605.

⁶⁰ Vize sancağı Saray-ı Vize kazası Uzunhacı karyesi temettuat defteri: BOA, ML.VRD.TMT, nr. 6192, 1260/1843-1844.

⁶¹ BOA, ML.VRD.TMT, nr. 6200, 1256/1840-1841.

⁶² BOA, DH.İ.UM, nr. 10-2/ 2/36, 8 B 1337/9 Nisan 1919.

⁶³ BOA, DH.İ.UM, nr. 10-3/ 2-14, 28 Ca 1338/18 Şubat 1920.

⁶⁴ Bkz. Tablo 3.

⁶⁵ Selanik vilayeti Doyran kazası Kölemenli köyünden gelip, Tekirdağ ili Saray kazası Yuvalı köyünde iskân edilen Cafer oğlu Memoş'a ait tasfiye taleptanesi: Cumhuriyet Arşivi, Hariciye Vekâleti Konsolosluk, Hukuk ve Sosyal İşler Genel Müdürlüğü Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Taleptaneleri, fon 130 16 132, dosya gömlek nr. 774, kutu 469, sıra nr. 17.

⁶⁶ Devlet tarafından satın alınan Fazıl Paşa Konağı'na ödeme yapılmadan önce kendisinin ve oğlunun muasebesinin görülmesine dair yazı: BOA, A.MKT.UM, 270/82, 20 C 1273/15 Şubat 1857.

⁶⁷ BOA, DH.MKT, nr. 850/46, 26 S 1322/12 Mayıs 1904, orijinal nr. 27766. Vilayetler Kanunu ve ilgili malî mevzuata göre, bir vilayette bulunan bütün hükümet konaklarının kira bedelleri, o vilayet bütçesinin aynı

Mal Sandığı'ndan alınan 3.000 kuruştan bir miktar fazla para ile yeni olarak yapılacak Saray Hükümet Konağı'nın inşasına başlanacağını bildiriyordu⁶⁸. Saray kazasında belediye teşkilâtı Tanzimat döneminde kuruldu.

Saray Belediye'si, özellikle I. Dünya Savaşı'nda Rumlar'ın muhacereti ve yerlerine göçmen iskânı, Millî Mücadele yıllarında ise işgal kuvvetlerinin faaliyetleri sebebiyle Saray halkıyla birlikte zor günler geçirdi.

Saray'ın en eski iskân mahallerinden Türbedere de, özellikle 20. yüzyılın başlarında, kazanın güvenliği bakımından ayrı bir öneme sahip olup, meselâ 1325/1907'de burada bir karakolhane inşaatının temeli atılmıştı⁶⁹. Aynı tarihte, Tekfurdağı'na bağlı Ereğli nahiyesi hükümet konağı ile Çorlu, Türbedere ve Lüleburgaz civarında 7 adet karakolhanenin daha temelleri atılmıştı⁷⁰. Ancak, Türbedere karakolu, her yıl bu civarda kurulan geleneksel Balçık Panayırı'na⁷¹ ticaret emtia ve eşyası taşıyan tüccar ve kervanları ile panayıra gelen yerli ve yabancı halkın emniyetinin sağlanması bakımından da ayrıca önemli idi.

Saray'da mülkî teşkilâtın gelişmesi ve yöneticilerin Bâbîâli ile hızlı ve sağlıklı bir şekilde irtibatının sağlanması bakımından kaza dahilinde kurulması önemli bir resmî kurum da posta ve telgraf merkezi idi.

6 Nisan 1891'de Edirne vilayetine gönderilen bir yazıda, Saray nahiyesinde bir telgraf ve posta merkezi açılmasının gerekli olduğu, bu hususta vilayetle yapılan muhaberenin devam ettiğinden bahsedilmektedir⁷². Hususa dair gelişmeler, 1890 yılına uzanıyordu.

Bu tarihte Posta ve Telgraf Nezareti ile yapılan haberleşmede, Midye kasabasından Terkos nahiyesi merkezine giden⁷³ telgraf hattının kaldırılacağı haber alınmış, belirtilen mahallin önemli olması sebebiyle, hattın kaldırılmasından doğacak mahzurlar dikkate alınarak yeni önlemlere başvurulması istenmiş⁷⁴; Edirne vilayeti ve Çatalca Mutasarrıflığı ile yapılan muhabereden sonra Saray nahiyesinde bir Posta ve Telgraf Merkezi açılmasına karar verilmiştir.

1876'dan başlayarak, nefis-i Saray'ın nüfus, bürokrasi ve resmî ya da hayrî binaları hakkında aşağıda ayrıntılı bilgi verilmiştir.

maddesinde toplanmıştı. Saray nahiyesi hükümet konağı kira bedeli de Edirne vilayeti bütçe muvazenesine dahil edilmişti. 8 Nisan 1320/21 Nisan 1904 tarih ve 164 sayılı bir tahrir cevapten, Edirne vilayetine, 29 Nisan 1320/12 Mayıs 1904'te, Edirne vilayet bütçesinde muvazenedeki aylık 79 kuruşa karşılık, mesela Ahi Çelebi kazası Plas/Blas nahiyesi hükümet konağı için 76 kuruş tahsis edildiği bildiriliyordu. Dahiliye Nezareti, bu konağın tefriş ve benzeri masraflarının vilayet muvazenesine dahil edilen hususi tertiblerinden verilmesi, muvazene dışında bir paranın tahsisinin kesinlikle yasak olduğunu, dolayısıyla hükümet konağının kira bedeli olarak istenilen miktarın muvazene-i vilayet dahilinde karşılık bulunarak temin edilmesini istemişti (Aynı yer).

⁶⁸BOA, DH.MKT, nr. 1096/30, 10 Ca 1324/2 Temmuz 1906, or. 45984.

⁶⁹BOA, DH.MKT, 1209/58, 1 N 1325/8 Ekim 1907.

⁷⁰Aynı yerde.

⁷¹Balçık panayırı hakkında, bkz.: Güler Yarcı, Saray Kazası Tarihi, s. 28.

⁷²BOA, DH.MKT, nr. 1826/35, 27 Ş 1308/7 Nisan 1891.

⁷³Midye ile Terkos nahiyesinin merkezi olan Karacaköy arasında 12 saatlik bir mesafe bulunuyordu (BOA, DH.MKT, nr. 1864/123, 28 M 1309/2 Eylül 1891).

⁷⁴Dahiliye Nezareti'nden Çatalca Mutasarrıflığı'na gönderilen varaka: BOA, DH.MKT, nr. 1864/123, 28 M 1309/2 Eylül 1891.

Tablo 1: Nefs-i Saray'da Müslim ve Gayrimüslim Yerli –Yabancı Nüfus (1876-1901)⁷⁵

Saray nahiyesi/kazası:	Nüfus ve memurlar:	Resmî binalar, ibâdethaneler:	Diğerleri:
1292/1876	243 hane, 769 kişi 332Müslüman, 437Gayrimüslim	Hükümet konağı 1 medrese 1 mekteb 1 cami	4 çeşme, 2 han, 1 hamam, 6 kahvehane, 1 çömlek imâlâthanesi, 4 fırın, 11 dükkân.
1300/1882	Reis, müdür muavini, tahrirat müdürü ve kâtibi, âzâlar (3 kişi)		
1309/ 1891-1892	Nahiye müdürü, müdür muavini, tahrirat kâtibi, âzâlar (3 kişi)	Nahiye müdiriyeti, Hükümet konağı, Telgrafhane, 1 cami	
1310/1892-1893	Nahiye müdürü, tahrirat kâtibi, müdür muavini, Jandarma mülâzımı, âzâlar: 3 nefer		
1319/1901	Nüfus: 600 hane Müdür, tahrirat katibi, müdür muavini, âzâlar (4 kişi)	Hükümet konağı, Telgrafhane, 3 adet Müslüman mektebi, gayrimüslimlere ait 1 adet mekteb, 1 cami, 2 mescid, 1 kilise	5 han, 1 hamam, 8 değirmen, 84 dükkân, 1 sâlhane, 7 çeşme, 10 fırın, 32 kahvehane

19. Yüzyılda Saray

Saray Kazasının Statüsü

1839 Kasımı'nda Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilânını müteakip Saray, Tanzimat ilân edilen yerlere dahil edildi ve Usûl-ü Cedide'ye tâbi tutuldu. Tanzimat'ın ilk yıllarına rastlayan 1260-1261/1845-1846'da Saray, Vize'ye bağlı nahiye statüsünde idi. Bu tarihte Saray'a bağlı birimlerden birkaçı Kavacık, Uzunhacı, Sinanlı, Edir, Göçerler, Karlı karyeleri ile Elvanbey çiftliğidir. Saray, Tanzimat-ı Hayriye'nin ilânı üzerine yeni usule tâbi mülkî birimlere dahil edilmiş; 1856/1840-1841'de, Tanzimat dairesindeki bölgelerin hepsinde olduğu gibi Saray'da da nüfus, emlak ve temettu tahriri yapılmış, sayımı müteakip düzenlenen defterde Silivri mülhakatı arasında gösterilmiştir⁷⁶. 1864'de başlayan ve 1867'ye kadar büyük bir gelişme kaydeden idarî reformlarla birlikte eyalet sistemi terkedilerek vilayet sistemine geçildi, Edirne eyaleti de vilayet statüsünde yeniden teşkilâtlandırıldı. Bu esnada, Mayıs 1866 tarihinde Teşkilât-ı Cedide gereği Vize ve Saray kazaları birleştirildi ve yönetimine yeni bir nâib tayin edildi.

Haziran 1867'de Edirne vilayetinde bazı kazaların umur-ı şer'iyelerinin düzenlenmesi maksadıyla naibliklerde yapılan birleştirme veya ayrılma muamelesi, aslında maaşlardan tasarruf etmekten başka bir gayeye hizmet etmiyordu. Vize ve Saray kazaları da bu maksatla birleştirilmişti.

İlk defa Tanzimat Dönemi'nde yayınlanmaya başlanan Devlet Salnameleri'ne göre⁷⁷, Saray'ın, 1867 reformunu da ihtiva etmek üzere, 1846 yılından I. Dünya Savaşı sonlarına kadar Osmanlı mülkî taksimatındaki yeri şöyle idi:

⁷⁵ Bkz.: Aynı tarihli Vilayet-i Edirne Salnameleri.

⁷⁶ BOA, ML.VRD.TMT, nr. 6200, 1256/1840-1841.

⁷⁷ Osmanlı Devlet Salnameleri, 1263-1334/1846- 1916 yılları arasında yayınlanmıştır.

Tablo 2: Osmanlı Devlet Salnameleri'ne Göre Saray'ın Mülkî Statüsü

Salnamenin yayınlandığı yıl:	Eyalet/Vilayet:	Sancak/liva:	Nahiye/kaza:
1263 / 1846-1847	Edirne eyaleti	Vize	Saray
1266 / 1849-1850	Edirne eyaleti	Livâ-i Tekfurdağı [Tekirdağı] /Rodoscuk	Saray-ı Vize
1267 / 1850-1851	Edirne eyaleti	Livâ-i Tekfurdağı/Rodoscuk	Saray
1268 / 1851-1852	Edirne eyaleti	Livâ-i Tekfurdağı/Rodoscuk	Saray
1275/1858	Edirne eyaleti	Livâ-i Tekfurdağı/Rodoscuk	Saray
1276/1859	Edirne eyaleti	Livâ-i Tekfurdağı ma'a Vize	Saray-ı Vize
1277/1860	Edirne eyaleti	Livâ-i Tekfurdağı ma'a Vize	Saray-ı Vize
1278 / 1861	Edirne eyaleti	Livâ-i Tekfurdağı ma'a Vize	Saray-ı Vize
1279/1862	Edirne eyaleti	Livâ-i Tekfurdağı ma'a Vize	Saray-ı Vize
1280/1863	Edirne eyaleti	Livâ-i Tekfurdağı ma'a Vize	Saray-ı Vize
1281/1864	Edirne eyaleti	Livâ-i Tekfurdağı ma'a Vize	Çorlu ma'a Saray-ı Vize
1282/1865	Edirne eyaleti	Livâ-i Tekfurdağı ma'a Vize	Saray-ı Vize
1283/1866	Edirne eyaleti	Livâ-i Tekfurdağı ma'a Vize	Saray-ı Vize
1284/1867	Vilayetler Kanunu'nun kabulü-ve Edirne vilayetinin teşkili		
1285/1868	Edirne vilayeti	Tekfurdağı sancağı	Saray-ı Vize ma'a Ereğli-i Çorlu
1287/1870	Edirne vilayeti	Tekfurdağı sancağı	Lülebergos [Lüleburgaz] ma'a Saray-ı Vize
1288/1871	Edirne vilayeti	Tekfurdağı sancağı	Lülebergos ma'a Saray-ı Vize
1298/1880	Edirne vilayeti	Kırkkilise [Kırklareli] sancağı	Vize kazası Saray nahiyesi
1300/1882, 1301/1883, 1302/1884, 1303/1885, 1304/1886	Edirne vilayeti	Kırkkilise sancağı	Vize kazası Saray nahiyesi
1306/1887	Edirne vilayeti (25 kaza, 90 nahiye, 1.713 karye)		
1913-1914	Saray'ın kazaya haline getirilmesi	1 Mart 1914 tarihi itibarıyla Saray kazası Kırkkilise [Kırklareli]'den ayrılarak Tekfurdağı'na bağlandı ⁷⁸	[Tekfurdağı sancağı Saray kazası]
1333-1334 /1917-1918 ⁷⁹	Edirne vilayeti: 3 sancak, 11 kaza	Tekfurdağı sancağı:4 kaza	[Tekfurdağı sancağı] Saray kazası

Saray'da Meskûn Kırım Girayları

Ana hatlarıyla yukarıda incelenen 70-80 yıl zarfında, Saray, Vize sancağından ayrılarak bir ara Kırklareli'nin, sonra Tekirdağı'nın kazası olarak yeniden

⁷⁸ Geniş bilgi için, bkz. Yarcı, Güler, "1912-1913 Balkan Savaşı'ndan Sonra Edirne Vilayeti (Mülkî ve Adli Teşkilât, Maliye, Askerlik, Sosyal ve İktisadî Hayat)", Yöre, c. 10, sayı 109-110-111 (Nisan-Mayıs-Haziran 2009), s. 5-145.

⁷⁹ 1918'de Edirne vilayetinin Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu'dan ibaret 3 sancağı bulunmaktadır. Bu tarihte, Çatalca müstakil bir sancak olarak teşkilatlandırılmış; İstanbul vilayeti de mülkî taksimat bakımından üçe ayrılmıştır. Bunlar: İstanbul sancağı (Adalar ve Küçükçekmece kazaları), Beyoğlu sancağı, Üsküdar Mutasarrıflığı (Kekbüz/Gebze, Ömerli, Kartal ve Şile kazaları).

teşkilâtlandırıldı. Bu yıllarda Saray önemli bir muhacir akınına uğradı. 1828, 1853, 1877, 1897, 1912 ve 1914 yıllarında başlayan altı büyük savaşın kaybedilmesi üzerine hemen bütün Balkanlar, Kırım ve Kafkasya'dan Rumeli ve Anadolu'ya yoğun bir göç hareketi yaşandı.

Kırım'ın Rusya'ya ilhakı ve siyasi sebeplerle Osmanlı Devleti'ne sığınan ya da sürgün edilen Kırım Han sülâlesi Giraylar'ın ardından Kırım Türkleri'nin toplu halde sürgünü⁸⁰, Giraylar'dan Saray ve civarına gelip yerleşenlerin bölgedeki dikkate değer faaliyetleri, Saray'ın mülkî yönetimi üzerinde etkili olmuştur. 18. yüzyılda sürgün ya da muhtelif siyasî sebeplerle Rumeli'ye gönderilen Giraylar'a Saray kasabası ve karyelerinde geniş arazi ve mirî gelirden tahsisatta bulunmuş, bu sülâle mensupları, genellikle büyük çiftlikler tasarruf etmiş, bazıları ticaretle meşgul olmuş, içlerinde Kırım'a geri dönenler bulunduğu gibi; zaman zaman Kıbrıs, Rodos, Bozcaada ve başka mahallere sürgün edilen, oralarda vefat ederek Saray'a getirilip, defnedilenler de olmuştur⁸¹.

Sürgün ve muhtelif cezalarla sonuçlanan hadiseler, Saray'da, genellikle Giraylar ile bazı vakıf mütevellileri ve çiftlik sahipleri arasındaki arazi meselelerinden doğmuştur. Şüphesiz, Kırım Türkleri'nden olup, iki asırdan uzun süredir Saray taraflarına göç ve iskân etmiş bulunan ailelerin kurdukları köyler de Saray'ın sosyal ve kültürel hayatı ile mülkî teşkilâtı üzerinde derin izler bırakmıştır. Osmanlı arşiv belgelerine göre, 1890'lı yıllarda Saray nahiyesi Ayas Paşa Vakfı kışlak ve ormanlarında birçok muhacir karyesi kurulmuştur. 12 Kasım 1898'de Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden Şûrâ-yı Devlet Riyaseti'ne gönderilen bir yazıda, o tarihte Kırkkilise sancağı Vize kazasına bağlı olan Saray nahiyesinde, Ayas Paşa Vakfı arazisi dolayısıyla muhacirler ve müteveli arasında anlaşmazlık çıktığı bildiriliyordu. Yazıda, daha önce hususa dair bir tezkere gönderildiği halde cevabının henüz gelmediği; bu defa vakfın kışlak ve ormanlarında muhacirler tarafından 8 köy inşa edildiği ve ormanların tahrip olduğu, 29 Eylül 1898'de Sadaret'in ilgililere bir emirname göndererek, ne yapmaları gerektiğini bildirdiği, şimdi bu şahıslara yeni bir tebligatta bulunulması isteniyordu⁸².

⁸⁰ Geniş bilgi için, bkz. Ahmet Özenbaşlı, Çarlık Hakimiyeti Altında Kırım Faciası Yahud Kırım Tatar Hicretleri, Akmesicid 1925; Müstecib Ülküsal, Kırım Türkleri Tatarları: Dünü-Bugünü-Yarını, İstanbul 1980; Nedim İpek, "Kafkaslar'dan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, sayı 6 (Samsun 1991), s. 97-133; Elvira Kazas, 1853-1863 Yıllarında Kırım'dan Osmanlı Topraklarına Yapılan Göçler, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.

⁸¹ Mesela, Selim Giray Hanzâde Devlet Giray ve Bayazıt Giray Sultanlar'ın Limni'ye sürgün edildiklerine dair Limni mollası tarafından verilen ilâm: BOA, C.MTZ, nr. 8/363, 1210/1795. Giraylar'dan bazıları, nefsi Saray'daki Ayas Paşa Camii avlusuna defnedilmişlerdir. Burada, II. Devlet Giray (vefatı 1725), II. Fetih Giray (vefatı 1746), İslam Giray (vefatı 1742), Şahbâz Giray Han (vefatı 1792)'in kabirleri mevcuttur. Geniş bilgi için, bkz.: N. F. Kançal, "Kırım Hanlarının Trakya'daki Mezar Taşları", Emel, s. 226 (Mayıs-Haziran 1998), İstanbul 1998, s. 7-12. Adı geçen hanların, 18. yüzyılda, nefsi Saray kasabasında cami avlusunda defnine rağmen; Osmanlı idaresinin, 20. yy. başlarında Sultan II. Abdülhamid'in emriyle cami, mescid, kilise gibi hayır kurumları ile bunların kabristanına cenaze defnini yasakladığı bilinmektedir. Saray'da görevli mülkî âmirlerin, bu yasak sebebiyle zaman zaman zor durumda kaldıkları anlaşılmaktadır. Öyle ki, 1906 yılında vefat eden Ayas Paşa mahallesinden Rasim Ağa'nın, Saray nahiyesi müdürünün izniyle cami kabristanına defnedilmesi istenir. Nahiyeye müdürü, ilgililerin ısrarı üzerine olsa gerek, bu isteği vilayete bildirmiş; hususa dair 16 Temmuz 1322/20 Temmuz 1906 tarihli arzuya cevap olarak Edirne valiliğinden gelen 9 Eylül 1906 tarihli yazıda, Saray kasabalı Rasim Ağa'nın cami yakınındaki kabristana defni için nahiyeye müdiriyetine yapılan başvurunun reddiyle caminin haricine defnedilmesi tenbih edilmiştir (BOA, DH.MKT, nr. 1068/25, orijinal nr. 43915).

⁸² BOA, ŞD, 147/6, 1 Ş 1316/15 Aralık 1898, lef 1. Bürokratik inceleme sonucu, mülga Dahiliye Dairesi kararı üzerine düzenlenen gurre-i Ş 1313/17 Ocak 1896 tarihli bir mazbatadan, bu hususta ilgililere daha önce tebligatta bulunulduğu anlaşılmıştır (Aynı yer, lef 2).

Ayas Paşa Vakfı'nda olduğu gibi, Saray ve diğer kazalarda vakıf arazilerinin cebren işgali ya da muhacir iskânı sebebiyle mütevellilerin itiraz etmeleri; dolayısıyla böyle arazilerin vâkıfının şartları dışında kullanıma açılması Tanzimat döneminde yaygın olarak rastlanılan bir uygulama idi. Ancak bu dönemde, arazi tasarruf edenleri ilgilendiren bir madde kayda değer olup, Saray ve civarını yakından ilgilendirmekte idi. Tanzimat Dönemi'nde devlet, iltizam sistemini kaldırmış, mevcut arazi senetlerinin değiştirilmesini istemişti. Teşkilât-ı Cedide'ye dahil edilen Saray'da da bu nevi belgelerin yenilenmesi gerekiyordu. Eylül 1856'da, Tekfurdağı sancağı Vize kazasında ikamet eden Ferhad Bey'in tasarruf ettiği Sinanlı ve Menkiret çiftliklerinin senetleri usûl-ü mülgâ-yı atîk üzere mültezim senetleri olup, bundan sonra itibar edilmeyecekti. Ferhad Bey, evrakını yenilemek üzere resmî makamlara müracaat etti. Saray mülkî idaresi, iki çiftliğin hudutlarının mahalli meclis tarafından araştırılmasını istedi; durum, Edirne valiliğine bildirildi. Mahallî meclis tarafından yerinde yapılan incelemeden sonra⁸³, senetler değiştirildi.

Tanzimat Dönemi'nde Saray'ın Mülkî Yöneticileri: Naibler, Nahiye ve Kaza Müdürleri

Saray, Temmuz 1847'de kaza statüsünde yönetilmekte olup, kaza naibi Es-seyyid İbrahim Efendi'dir. Aynı şahıs, Kasım 1849 tarihinde yine Saray'da görev yapmaktadır.

Osmanlı mülkî teşkilâtlanmasında kaymakamlıkların teşekkülüne kadar kazalar, bir müdür vasıtasıyla idare edilmişlerdir. Nahiyelerde görevli idarî âmirler de müdür sıfatıyla atanmışlardır. Modern kaza teşkilâtlarının kurulmasıyla birlikte, nahiyeler, yine birer müdür vasıtasıyla yönetilmiş ise de, kaza idarelerine kaymakam sıfatını haiz kimseler tayin edilmiştir. Osmanlı klasik idare sisteminde, memurların, dolayısıyla kaza müdürlerinin görev süresi bir yıldır. Saray'ın idare tarihinde, müdürlerden bazıları, meselâ valilik emriyle azl ve haklarında soruşturma açılmış; istifa edenler, becayış suretiyle başka kazalara atananlar, nakil ya da terfi edenler olmuştur. Tanzimat'ın ilânından sonra tayinler, Edirne Vilayet Meclis-i İdaresi kararı ile yapılmış, göreve getirilenlere intihabnâme denilen bir nevî mazbata verilmiştir. Saray'da, meselâ 1864 yılında kaza müdürleri 1.500 kış maaşla istihdam edilmişlerdir. 19. yüzyılda Saray kazası müdürleri arasında devlet erkânı ve ümeradan kimseler olup, meselâ eski sadrazamlardan bazılarının oğulları, memuriyet hayatları boyunca bir süre Saray'da görev yapmışlardır. Saray kazası müdürlerinden bazıları şunlardır:

Es-seyyid Ahmed Efendi, 30 Haziran 1263/12 Temmuz 1847 tarihi itibarıyla kaza müdürü olarak görev yapmakta idi. Saray'ın Tekfurdağı'na bağl olduğu 1849 yılında, kaza müdürü olan Zübeyr Ağa idarî memuriyetinden istifa etmiş, Edirne Vilayeti İdare Meclisi, bu makama İstanbullu Agâh Efendi'yi tayin etmiştir. 1270/1853'te Saray kazası müdürü Mansur Bey'dir. Mansur Bey, bu memuriyetinden istifa suretiyle ayrılır, yerine vekâleten Selim Ağa atanır. Selim Ağa daha önce Keskiç kazası müdürü olup, Ra 1270/Aralık 1853'te Saray kazası müdürlüğüne asaleten tayini istenmiştir. B 1271/ Mart 1855'te Sultan Çiftliği eski mültezimi Mehmed Ali Bey/Ağa'nın Saray kazası müdürlüğüne tayini rivayet edilir. Çok kısa bir süre sonra, Nisan ayında Dahiliye Nezareti, Ali Ağa'nın Tekfurdağı Kaymakamlığı dahilinde bulunan Saray kazasına müdür olarak tayin edilmesini istemiş, Tekfurdağı Meclisi'nin onayı üzerine Edirne valiliği Ali Ağa'yı buraya vekâleten gönderir⁸⁴, Ş 1271/Nisan 1855'te asaleten tayini istenir⁸⁵. L 1271/ Temmuz 1855'te, halen

⁸³ BOA, A.MKT.UM, nr. 252/25, 8 M 1273/ 8 Eylül 1856, lef 2.

⁸⁴ BOA, MVL, nr. 288/13, 7 Ş 1271/25 Nisan 1855, orijinal nr. 13-Mühimme 1641.

⁸⁵ BOA, MVL, nr. 288/13, 7 Ş 1271/25 Nisan 1855.

Saray kazası müdürü olan Selim Ağa Edirne valiliğinin emriyle görevinden alınmış, yerine Mehmed Ali [Bey]'nin tayini istenmiştir. Bâbîâli bu tayine müdahalede bulunur ve keyfî bir değişikliğe mahal vermemek için, 5 N 1271/22 Mayıs 1855'te, vilayetten, müdürünün azledilme sebebinin bildirilmesi istenir. Edirne valiliği, Selim Ağa'yı bazı şikâyetler sebebiyle azl etmiş ve müdür hakkında idarî soruşturma açılmıştır. Tekfurdağı livasından kaymakam ve müftünün de aralarında bulunduğu soruşturma heyeti çalışmasını tamamladığında, Selim Ağa'nın emvâl-i miriyyeden bir akçe dahî zimmetinin çıkmadığını bildirmiş; ancak Ağa'ya, memuriyeti iade edilmemiştir. Selim Ağa'nın, L 1271/ Temmuz 1855'te, bu defa Vize veya Şarköy Müdürlüğü'ne tayini hususunda bazı yazışmaların olduğu tesbit edilmektedir.

Eski sadrazamlardan İzzet Paşa'nın oğlu Hacı Mustafa Ağa da bir süre Saray kazası müdürü olarak istihdam edildi. C 1276 / Ocak 1860 tarihinde Bâbîâli, bu şahsın münasib bir kaza müdürlüğünde bir hizmetle istihdamını istiyordu. Osmanlı arşiv belgeleri arasında, Mayıs 1860'ta, Saray kazası eski müdürü Hacı Mustafa Ağa'nın kayırılması hakkında emirname çıkartılmasına dair bir arzuhalin mevcudiyeti de bu talebin yerine getirildiğini göstermektedir⁸⁶. 1277/1860-1861'de Saray kazası müdürü Hüseyin Ağa idi. Mayıs 1861'de, Saray kazası müdürlüğüne dair Edirne Vilayeti İdare Meclisi tarafından düzenlenmiş bir mazbata ve intihabnameden, Hüseyin Ağa'nın Bergos [Lüleburgaz] kazasına tayin edildiği anlaşılmaktadır⁸⁷. Z 1277/Haziran 1861'de Hacı Mustafa Ağa'nın yerine Ahmed Ağa vekâleten Saray kazası müdürlüğüne atandı⁸⁸; fakat 1862'de azl edildi; aynı tarihte bu makama Mehmed Emin Efendi getirildi.

Haziran 1866'da, Usûl-ü Cedîde gereği Vize kazası, Vize merkez olmak üzere Saray-Vize ile birleştirildi⁸⁹. 1868'de, Saray-ı Vize ma'a Ereğli-i Çorlu adı altında teşekkül eden yeni kazanın müdürlüğüne Mekteb-i Mülkiye'den ve rikâb-ı şâhâne kapıcıbaşlarından Ahmed Hamdi Efendi yine 1.500 kuruş maaşla atanmıştı. Saray kazası eski müdürlerinden biri de Cemil Efendi idi⁹⁰.

I. ve II. Meşrutiyet Döneminde Saray

Mülkî Yöneticiler

Saray Nahiyesi Müdürleri

Meşrutiyet'in ilân edildiği 1876'dan on yıl kadar sonra, 1888 yılında Saray nahiye statüsündedir ve nahiye müdürü Mehmed Rifat Bey'dir. 11 Nisan 1304/ 23 Nisan 1888 tarihli bir tahrirde, Saray nahiyesinin Cemil Efendi uhdesinde bulunduğu ve bu hususta diğer bazı bilgileri ihtiva eden Mayıs 1304/Mayıs 1888 tarihli bir tahrirden bahsedilerek yazının cevabının henüz gelmediği⁹¹, bildirilmektedir. 22 Haziran 1304/4 Temmuz 1888'de Edirne vilayetine gönderilen bir tahrirde, bu tarihte Kırkkilise sancağına bağlı olan

⁸⁶ BOA, MVL, nr. 358/123, 8 Za 1276/28 Mayıs 1860. Kaza müdürlerinin kayırılması hususunda çok sayıda talep olup, bunlardan biri de eski müdürlerden Hacı Ali Bey'in kayırılması amacıyla kaleme alınmıştır (BOA, MVL, nr. 420/19, 27 Z 1279/16 Haziran 1863).

⁸⁷ Saray kazası müdürü Hüseyin Ağa'nın memuriyetinde görülen yetersizliği sebebiyle azledildiği ve yerine Ahmed Ağa'nın vekâleten tayin edildiğine dair yazı: BOA, MVL, nr. 929/75, orijinal nr. 10, Rumeli 150, 18 Za 1277/28 Mayıs 1861.

⁸⁸ Aynı yerde.

⁸⁹ BOA, A.MKT.MHM, nr. 358/44, 3 Ş 1283/17 Haziran 1866.

⁹⁰ Tekfurdağı Saray kazası eski müdürlerinden Cemil Efendi'nin Debre sancağı İlbasan dahilinde kurulan Garamis kazası kaymakamlığına üçüncü sınıftan kaymakam olarak tayin edilmesi hakkında tahrirat: BOA, DH.MKT, nr. 1373/31, 21 M 1304/20 Ekim 1886.

⁹¹ BOA, DH.MKT, 1373/31; nr. 1518/94, 24 L 1305/ 4 Temmuz 1888.

Saray nahiyesinin müdürü Mehmed Rifat Efendi'nin bazı şahsî işlerini yapmak üzere bir ay süreyle İstanbul'a gitmek için bir izin dilekçesi verdiği kaydedilmektedir⁹².

Ağustos 1888'de, intihapnameleri olmayan Kofcığaz ve Saray nahiyesi müdürleri İbrahim Bey ile Rifat Efendi'nin yerine Mustafa İzzet Efendizâde Ali Rıza Efendi ile Siird sancağı eski Tahrirat Müdürü Nuri Bey'in tayini istendi⁹³. 1889'da Nuri Bey ile Türbedere'de iskân edilen muhacirlerden İbrahim Hulusi Bey'in taltifi talep edildi⁹⁴. Haziran 1892'de Saray nahiyesi müdürü Nuri Bey'e şahsî işlerini takip etmek üzere İstanbul'a gitme izin verildi⁹⁵. Ekim 1894'de Ahmed Nuri Efendi'nin azledilmesi ve yerine Vize Ziraat Bankası kâtibi Ali Hilmi Bey'in tayini istendi. Ali Hilmi Bey, 1894'de Vize Ziraat Bankası kâtibi iken, Saray'a vekâleten nahiyeye müdürü olarak tayin edildi⁹⁶. Aralık 1894- mahkemede beraat eden Ahmed Nuri'nin görevine iadesi istendi⁹⁷. Mart 1895'de, Ahmed Nuri Efendi'nin sınıfı dahilinde istihdam edilmesi konuşulur oldu⁹⁸. 1898 yılı sonlarında Saray nahiyesi müdürü Ali Hilmi Efendi'dir ve sonbaharda, Kofcığaz nahiyesi müdürü Abdullah Efendi ile becayiş etmesi istenir. Ali Hilmi ve Abdullah Efendiler'in becayişleri 14 Eylül 1314/26 Eylül 1898 tarihli bir yazı üzerine uygun görülmüş⁹⁹; Kasım 1898'de Edirne vilayetine, iki müdürün görevlerine başladıkları tarihten itibaren 725 kş maaş tahsis edilmesi bildirilmiştir¹⁰⁰. Abdullah Hilmi Efendi, 1900'de rüşvet ve yolsuzluk sebebiyle soruşturma geçirir ve açığa alınır¹⁰¹. Temmuz 1901'de İstanbul'da yapılan kaymakamlık imtihanına katılan Abdullah Hilmi Efendi, ertesi yıl Pravişte nahiyesi müdürlüğüne tayin edilir. 1902'de Saray nahiyesi müdürü olan Ahmed Remzi Efendi Mekteb-i İdadi'den mezun olmuştur¹⁰². 1903 yılında, Samakov-Vize telgraf hattı için gelen tel ve fincanların sevki ve bedelsiz nakli hususunda hüsn-i hizmet ve gayretinden dolayı Ahmed Remzi Efendi'nin taltifi istenir, 1904'te ise, Karesi'ye bağlı Manyas nahiyesi müdürü Halid Efendi ile becayiş eder. Bu suretle, Saray nahiyesinin yeni müdürü Halid Efendi olur. Meşrutiyet'in ikinci defa ilânından hemen sonra Saray nahiyesi müdürü Ahmed Remzi Efendi'dir. 14 Ağustos 1324/27 Ağustos 1908 tarihli bir tahrirata cevaben, 25 Ağustos 1324/6 Eylül 1908'de Edirne vilayetine gönderilen bir yazıda, Saray ve Pınarhisarı nahiyeleri müdürleri Ahmed Remzi ve İbrahim Efendiler'in becayişlerinin tensib edildiği, iki müdürün yeni memuriyet mahalleri olan nahiyelere gitmeleri,

⁹² Aynı yılın Mayıs ayında, kazada, mülkî teşkilâtı ilgilendiren bir mesele yetkilileri hayli meşgul etmiştir. Bu mesele, gerekli şartları haiz olmadığı halde Saray kazası İdare Meclisi üyeliğine seçilen Tavashoğlu İbrahim Ağa ve oğlu Muhiddin hakkında vâki şikâyetler üzerine gelişmiş; hükümet, mülkî idareden bu hususun takibini istemiştir (BOA, DH.MKT, nr. 1509/9, 9 N 1305/20 Mayıs 1888).

⁹³ BOA, DH.MKT, nr. 1528/37, 26 Za 1305/4 Ağustos 1888.

⁹⁴ Nuri Bey'in hüsn-i hizmetinden bahsle uhdesine râbia rütbesi tevcihi ve Türbedere'de ikamet eden muhacirlerden İbrahim Hulusi Efendi'nin 4. rütbeden Mecidi Nişanı ile taltif edilmesine dair Edirne vilayetinden gönderilen yazı: BOA, DH.MKT, nr. 1670/38.

⁹⁵ BOA, DH.MKT, 1960/34, 16 Za 1309/12 Haziran 1892.

⁹⁶ BOA, DH.MKT, nr. 291/69, 7 R 1312/8 Ekim 1894.

⁹⁷ BOA, DH.MKT, nr. 306/62, 13 Ca 1312/12 Kasım 1894. Açıkta kalan Ahmed Nuri Efendi'nin memuriyete iadesine dair dilekçesini de ihtiva eden yazı: BOA, BEO, nr. 497/37240, 17 R 1312/18 Ekim 1894; nr. 534/40022, 17 C 1312/16 Aralık 1894.

⁹⁸ BOA, ŞD, nr. 2656/26, orijinal nr. Dersaadet 15/838; BEO, 582/43641, 8 N 1312/5 Mart 1895.

⁹⁹ Dahiliye Mektubi müsveddelerine mahsus 27 Teşrinievvel 1314/8 Kasım 1898 tarihli varaka: BOA, DH.MKT, nr. 2129/128, 23 C 1316/8 Kasım 1898.

¹⁰⁰ Dahiliye Mektubi müsveddelerine mahsus 27 Teşrinievvel 1314/8 Kasım 1898 tarihli varaka: BOA, DH.MKT, 2129/128, 23 C 1316/8 Kasım 1898.

¹⁰¹ BOA, DH.MKT, nr. 577/7, 8 C 1320/13 Ağustos 1902; Saray nahiyesi müdürlüğüne müstağfi Abdullah Hilmi Efendi'nin tayin edilmesi: BOA, DH.MKT, nr. 631/6, 11 L 1320/11 Ocak 1903.

¹⁰² BOA, DH.MKT, nr. 542/48, 10 R 1320/17 Temmuz 1902; nr. 606/51, 2 Ş 1320/4 Kasım 1902; nr. 659/31, 28 Za 1320/20 Şubat 1903.

kendilerine, göreve başladıkları tarihten itibaren ayda 720'şer kş. maaş tahsis edildiğinden vilayetçe gereğinin yapılması¹⁰³, istenir. 1908 yılı sonbaharında ise, Pınarhisarı nahiyesi müdürü İbrahim Efendi, yine becayış suretiyle Saray nahiyesi müdürlüğüne tayin edilir. İbrahim Fehmi Efendi, Ocak 1911'de hâlâ bu görevde iken İstanbul'da yapılan kaymakamlık sınavlarına girmiş, ancak başarılı olamamıştır. Sınavda kendisine haksızlık yapıldığı iddiasıyla ilgili makamlara başvuran nahiye müdürüne, evrakının incelenmesini izleyen günlerde, uygunsuz bir durum olmadığı yolunda cevap verilecektir¹⁰⁴.

Kaymakamlar

Balkan Harbi'nden sonra, Ekim 1913'te yeniden kaza olarak teşkilâtlandırılan Saray'ın Tabi bulunduğu birim ile mülhakatı, Mart 1914'de bir defa daha değiştirildi. Bu dönemde, Şûrâ-yı Devlet Sicil Kalemi hulefasından Ali Sâkıb Bey¹⁰⁵ kaymakam sıfatıyla Saray'a tayin edildi¹⁰⁶. İstanbul doğumlu olan Ali Sâkıb Bey, Maliye Nezareti Muhasebe-i Umumiye Tahkik Kalemi halifelerinden Nazif Bey'in oğludur. 1916-1917 yıllarında Edirne vilayeti Çorlu kazası kaymakamlığında bulunan Sâkıb Bey¹⁰⁷, Millî Mücadele döneminde, Aralık 1919'da Ezine kazası kaymakamı idi¹⁰⁸. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılmasının hemen ardından, Aralık 1914'de, Ereğli Rumları'nın hicretlerinde suistimali görüldüğü gerekçesiyle dönemin Çorlu kaymakamı İhsan Bey ile nahiye müdürü azledildi, İhsan Bey'in yerine Çorlu kaymakamlığına Saffet Bey, aynı tarihte Saray kazası kaymakamlığına da Şevket Bey atandı.

Bürokrasi ve Memurlar

Saray'da görev yapan mülkî memurların çoğu çevre kazalardan naklen veya becayış suretiyle, önce vekil, sonra asaleten tayin edilmişlerdir. Meselâ Temmuz 1899'da Midye kazası tahrirat katibi Râşid ve Vize kazası Saray nahiyesi kâtibi Hayri Efendiler'in becayış yoluyla tayinleri istenmiş; nahiye kitabeti maaşının Hazine mahsusatından olması sebebiyle, bu kitabet için Maliye'ye müracat edilmek üzere Hayri Efendi'nin Midye tahrirat kitabetine memuriyeti onaylanmış, kendisine aylık 400 kş. maaş tahsis edilmişti¹⁰⁹. Görevinde başarılı bulunan mülkiye memurları da taltif edilmekte olup; meselâ, Mehmed Yâkub adında biri 1917 yılında nefsi-i Saray'da nüfus memuru iken mülkiye müfettişi Naci ve Yusuf Ziya Beyler'in yaptığı bir teftişte görevinde başarılı bulunarak takdirname ile taltif edilmesi istenmişti.

Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de Saray 1912-1913 Balkan Harbi'nden Sonra Saray

Balkan İttifakı karşısında Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanan Birinci Balkan Harbi, Avrupa kıtasında geniş bir mülkî teşkilâta sahip bulunan Edirne'nin işgaline; ikincisi, şehrin geri alınmasına rağmen vilâyetin önemli miktarda toprak kaybına uğrayarak

¹⁰³ BOA, DH.MKT, 1291/86,11 Ş 1326/6 Kasım 1908, orijinal nr. 63701; DH.MKT, 2740/99, 26 M 1327/17 Şubat 1909.

¹⁰⁴ BOA, MF.MKT, nr. 1166/13, orijinal nr. 125887, 27 M 1329/28 Ocak 1911.

¹⁰⁵ BOA, DH.SAİD, nr. 155/279, 29 Z 1302/9 Eylül 1885; ŞD, 3152/31, 12 Ca 1337/13 Şubat 1919.

¹⁰⁶ BOA, DH.İD, nr. 156/8, lef 4. Geniş bilgi için, bkz. Yarci, Saray Kazası Tarihi, s. 19 vd. .

¹⁰⁷ BOA, DH.EUM .6. Şb. 5270, 11 M 1336/27 Ekim 1917. Çorlu kaymakamı olarak görev yaptığı yıllarda, Ali Sâkıb Bey'e, Sultan Reşad'ın 11 Mart 1916 tarihli irade-i seniyyesi üzerine liyakat madalyası verildi (BOA, İ.TAL, nr. 4, 6 Ca 1334/11 Mart 1916).

¹⁰⁸ BOA, DH.ŞFR, nr. 105/119, 22 Ra 1338/15 Aralık 1919.

¹⁰⁹ 26 Haziran 1315/8 Temmuz 1899 tarihinde Dahiliye Mektubi Kalemi'nden Edirne vilayetine gönderilen yazı: BOA, DH.MKT, nr. 2220/48, 29 S 1317/9 Temmuz 1899.

küçülmesine ve Doğu Trakya ile sınırlandırılmasına sebep oldu. Balkan Muvazenesi'ne büyük özen gösteren ve bölgedeki bütün askerî gücünü seferber eden Bâbîâli, 22 Temmuz 1913'te Edirne'yi geri aldı. Bulgaristan hükümeti ile 29 Eylül 1913 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden sonra, eski pâyitaht Edirne vilâyeti yeni bir mülkî taksimata tâbi tutuldu. Bazı mahallerde isim değişiklikleri dahi yapıldı.

Mehmed Reşad'ın saltanatı döneminde Edirne vilâyeti mülkî teşkilâtında yapılan değişiklik, İdare-i Umûmiye-i Vilâyât Kanunu'nun 3. madde son fıkrasına uygun olarak İstanbul'da yapıldı. Buna göre, kaza ve nahiyelerin fekk' ü irtibat ve ilhâkı Meclis-i Umûmî-i Vilâyet kararıyla icrâ edilebildiği halde, Edirne Vilâyet Meclisi savaşın olumsuz şartları dolayısıyla toplanamadığı gibi, ileride ne zaman toplanabileceği de henüz kararlaştırılmadığından, Edirne vilayeti ile yazışmak suretiyle Dahiliye Nezareti, Sadaret ve Saray arasında cereyan eden haberleşme neticesinde değişiklik, pâyitahtta gerçekleşmişti. Edirne vilayeti, Sultan Reşad'ın Ekim 1913 ve Nisan 1914'e rastlayan iki irâde-i seniyyesinin ilânından sonra uygulanan yeni mülkî teşkilâtı gösteren bir harita hazırlamış ve yayınlamış; yeni taksimata dair hazırlık ve yazışmalar dört-beş aylık bir zaman almıştı. Bâbîâli Daire-i Sadaret Tahrirat Kalemi tarafından ilgili makamlara gönderilen bir cetvelde, Edirne vilâyetinin yeniden belirlenen kaza, nahije ve köyleri gösterilmekte idi. Bu taksimatın onayı makamındaki irâde-i seniyye, 26 Teşrinisâni 1329/7 Aralık 1913 tarihini taşımaktadır. İlgili valilik ve nezaretlerin görüşü alındıktan sonra, cetvelde bazı değişiklikler yapılmış, gerek irâde-i seniyye, gerek cetvel 5 Kanunisâni 1329/18 Ocak 1914-Pazar günü Takvim-i Vekayi'de de yayınlanmıştır. Bahis konusu değişiklikler sonrasında, Kırkkilise [Kırklareli] Sancağı'na bağlı olarak kurulan Saray kazasının 13 Nisan 1914 tarihli cetvele göre mülkî taksimatı, biri merkez olmak üzere 3 nahiyede, bir kasaba ve 35 köy/çiftlikten ibarettir. Bu mülkî birimlerin dağılımı şöyledir:

Tablo 3: Balkan Harbi'nden Sonra Edirne Mülkî Teşkilâtında Saray Kazası¹¹⁰

SARAY KAZASI	Merkez nahiyesi	Saray kasabası, Küçük Manika, Güngörmez, Ayvacık, Eder, Çukur yurd, Çâyılâ, Feyziye, Kavacık, Yuvalı, Kara bürçek, Kuru dere
	Osmanlı nahiyesi	Osmanlı, Sinanlı, Bağçe dere, Servi, Kadı köy, Timürler [Demirler], Göçerler, Beyaz köy, Tâtârlı sahra, Sofular, Hacılar çiftliği, Ahi Mehmed Çelebi
	Çerkes köy	Çerkes köy, Veli köy, Kızıl pınar, Yanık ağıl, Kara ağaç, Kapaklı pınar, Pınarca, Bağçe ağıl, Karlı, Uzun hacı, Büyük Manika, Dağ yeni köy

Saray Nahiyesi'nin Kaza Haline Getirilmesi ve Tekfurdağı Sancağı'na Bağlanması

Edirne'nin geri alınmasından önce, Bâbîâli, Tekfurdağı adı altında bir vilayet kurmayı tasarlıyordu Balkan Savaşları'nın sona ermesini müteakip, önce Edirne vilâyetine bağlı Midye kazasının merkezi Saray nahiyesine nakledildi. Daha sonra Saray kaza haline getirildi ve kaymakamlık makamına Ali Sâkıb Bey tayin edildi. Saray kazası dahilindeki bazı köylerin tâbi olduğu birimlerde değişiklik yapıldı. Mesela Silivri'ye bağlı Dağ yeni karyesi Saray'a ilhak edildi. Çatalca Mutasarrıflığı Tahrirat Kalemi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 1 Ks 1329/14 Ocak 1914 tarihli yazıya göre, Silivri kazası Dağ yeni karyesinin Saray kazasına ilhâk edildiği, devir işleminin yapılması hususunun Saray kazası kaymakamlığından Silivri kaymakamlığına bildirildiği, kaydediliyordu. Üç ay sonra önemli bir değişiklik daha yapıldı. 27 Mart 1330/9 Nisan 1914'te Sultan Mehmed Reşad

¹¹⁰ BOA, DH. İD, nr. 156/8, lef 7/1, 9/1, 11; Düstur, c. 6, s. 81-99. Ayrıntılı bilgi için, bkz. Yarcı, Balkan Savaşı'ndan Sonra Edirne Vilayeti, s. 23 vd..

imzasıyla çıkartılan irâde-i seniyye ile halen Kırkkilise sancağına bağlı bulunan Saray kazası, o yılbaşından, yani 1 Mart 1330/14 Mart 1914'ten itibaren Tekfurdağı sancağına ilhâk edildi. Belirtilen tarihten başlayarak, Saray'ın Kırkkilise sancağıyla irtibatının kesilmesi istendi. Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 12 Ca 1332/8 Nisan 1914 tarihli tezkerede, 26 Teşrinisâni 1329/9 Aralık 1913 tarihinde padişahın irâdesi üzerine hazırlanan cedvelde Kırkkilise sancağına bağlı gösterilmiş bulunan Saray kazasının, sosyal ve iktisadi durumu dolayısıyla Tekfurdağı sancağına bağlanması gerektiği, esasen [Saray kazası] jandarma teşkilâtının da oraya bağlanmış olduğu beyânıyla, bu hususta padişahın yeni bir irâdesinin sâdır olduğunun Edirne vilâyetinden âhiren bildirildiği, kayıtlıdır. Buna göre, Balkan Harbi'nden sonra, önce mülkî statüsü nahiyeden kazaya dönüştürülen ve Sultan Reşad'ın onayı ile 1913 sonbaharında Kırkkilise sancağına bağlanan Saray, kısa süre sonra, yine Sultan Reşad'ın emriyle, Tekfurdağı sancağına bağlanmıştır. Mevcut yazışmalar, bu ilhâkın gerekçelerini açık olarak ifade etmektedir. Bunlardan biri, Saray jandarmasının, o tarihte zaten Tekfurdağı'na bağlı bulunması; diğeri, kazanın sosyal ve iktisadî bakımdan da Tekfurdağı'na ilhâkının daha uygun görüldüğüdür. I. Dünya Savaşı arefesinde Saray ve köyleri, önemli bir göç hareketine sahne oldu. Bu dönemde nefs-i Saray kasabası ve bağlı karyelerde oturan reâyâdan bir kısmı evlerini ve arazilerini terk ederek, kazadan ayrıldılar. Balkan politikasına uygun olarak, Atina Hükümeti ve Patrikhane'nin, başta Edirne vilayeti olmak üzere bölgede izlediği siyaset ve yoğun propagandaları sonucu Edirne tahliye ediliyordu. Saray'ı terkeden reâyânın çoğu nefs-i kasabadan ayrılmış olup, aşağıda, göç eden Rumlar'ın nüfusuyla birlikte, terk ettikleri ev ve arazi ile buralara yerleştirilen muhacirlerin bir kısmı hakkında istatistikî bilgi verilmiştir.

Tablo 4: Nefs-i Saray ve Mülhakatından Hicret Eden Rum Nüfus¹¹¹

Kazası	Nahiyesi	Karyesi	Hicret eden Rumlar'ın nüfusu	Hicret tarihleri	Terk ettikleri haneler	Terk ettikleri dönüm / arazi	Metrük hânelere iskân edilen muhacirin	Hâli/Boş haneler Aded
Saray	Saray	Kasaba [nefs-i Saray kasabası]	1.135	23 Mart 1330/5 Nisan 1914	174	4.000	139	17
Saray	Saray	Yuvalı	783	Muhtelif tarihlerde	136	4.690	106	30
Saray	Saray	Kavacık	122	23 Mart 1330/5 Nisan 1914	33	1.000	18	2
Saray	Saray	Demirler çiftliği	122	23 Mart 1330/5 Nisan 1914	Bir çiftlik binası	2.000	-	-
Saray			2.040		343	11.690	263	49

Saray'da belediye teşkilâtı, özellikle, I. Dünya Savaşı yıllarında zor günler geçirdi. Bâbîâli, Saray Belediyesi'nde yapılan bir teftiş sonucu görülen eksikliklerin giderilmesi amacıyla, Ağustos 1917'de, Edirne vilayetinin, bu hususta kazayı bilgilendirmesini istiyordu.

¹¹¹ BOA, DH.EUM.3. Şb. nr. 1/3, 13 Ş 1332/7 Temmuz 1914.

Millî Mücadele Döneminde Saray

Birinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1918'de Saray kazası kaymakamı Fahreddin Bey idi. Bu tarihte Türbedere ve Saray merkezinden bazı kimseler, kaymakamın sui-hâl ve harekette bulunduğu iddiasıyla resmî makamlar nezdinde şikâyetçi oldular. Ertesi yıl Saray kaymakamlığına tayin edilecek olan Said Bey bu esnada Büyükçekmece kaymakamı olup, Temmuz 1919'da Saray'a tayini istenmiştir¹¹².

Kazanın, Millî Mücadele döneminde belediye başkanı Kâmil Efendi olup; bu şahıs, 1338/1920 tarihinde Saray Belediye Reisliği makamında idi¹¹³.

Saray'ın, özellikle Millî Mücadele yıllarında adından çok bahsedilen karyelerinden biri, Ayvacık köyü oldu¹¹⁴. 16 Teşrinievvel 1339/16 Ekim 1923'te Ayvacık karyesinden Said oğlu İsmail amcazâdesi imzasıyla önce Tekfurdağı, buradan Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı'na gönderilen bir yazıda, Yunanistan'ın Anadolu'daki hezimetini üzerine Trakya'dan rastgele toplayıp Yunanistan'a sevk ettiği ahali meyânında Saray kazasının Ayvacık karyesinden Mıstıkoğlu İsmail'in üzerinde silah bulunduğu bahanesiyle babasıyla beraber tevkif ve sevk edildiği; daha sonra 5 seneye mahkum edilip, Gümülcine hapishanesinde mevkuf bulunduğu bildirildiği, Lozan Muahedesi gereği diğer mevkular ve mahkumların cezaları kaldırılarak, memleketlerine iade edildikleri halde İsmail'in hâlen mevkuf olduğundan tahliye ve iadesinin temini hususunda gereken teşebbüste bulunulmasını istirham ederim, deniliyordu. Türk diplomatlar 20 Teşrinievvel 1339/20 Ekim 1923'te hususa dair girişimde bulunarak; durum, 29 Ekim 1923'te ilgili sefarete bildirildi¹¹⁵, adı geçenin serbest bırakılması için aile bireyleri dahil herkes büyük gayret gösterdi¹¹⁶.

Cumhuriyet Döneminde Saray Kazası Mülkî Teşkilâtı

Türk hükümeti, II. Dünya Savaşı'nın hemen başlangıcında, 93 Harbi'nden sonra Istranca ve Saray'da iskân edilen muhacirlerin Ayas Paşa Vakfı dahilinde işgal ettikleri orman ve arazinin, uygun fiyatla, yarım asırdır burada oturmakta olan muhacirlere satılması için girişimde bulundu. 8.10.1940 gün ve 6-1808/4633 sayılı Başvekâlet emrine

¹¹²Büyükçekmece kaymakamı Said Bey'in Saray kaymakamlığına nakline muvafakat edip-etmediğinin bildirilmesine dair memurun ve Sicill-i Ahval Müdiriyeti'nden Çatalca Mutasarrıflığı'na çekilen telgraf: BOA, DH.ŞFR, nr. 101/ 19/091, 16 L 1337/15 Temmuz 1919.

¹¹³Kaymakam ve jandarma kumandanı hakkında şikâyeti hâvi Saray mahalli ahali adına belediye reisi Kâmil Efendi tarafından düzenlenmiş ş evrak iştika* edenin iadesi Tekfurdağı mutasarrıflığından gelen 12 teşrinievvel 1335, 3987/708 nr tahrla bildirilmiş ve umum jandarma kumandanlığına sorulmuş telgrafnamenin bir sureti ve diğer evrakla Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti'nden Edirne vilayetine gönderilen 13 Teşrinisani 1335/... tarihli yazı.: BOA, DH.EUM.AYŞ, nr. 74/72, 19 S 1338/13 Kasım 1919.

¹¹⁴Ayvacık ve Sultan bahçe karyelerinin Saray nahiyesinden Midye ve Pineke'ye giden yolların üzerinde bulunduğu ve Şubat 1904'de, bu iki karyenin mevkilerinin önemi dikkate alınarak asker ikame edilmesine dair Çerkesköy'de şimendifer hattı muhafazasına memur topçu kaymakamının mühür ve imzasıyla Mâbeyni Hümâyün Başkitabeti'ne gönderilen yazı: BOA, Y.PRK.ASK, nr. 213/32, 5 Z 1321/22 Şubat 1904. Balkan Harbi'nden sonra Bâbîâli yol inşaatlarını hızlandırmış, yeni güzergâhlar tesbit edilmiş ve projelendirilmiştir. 17 Mart 1330/30 Mayıs 1914'te çıkartılan muvakkat bir kanunla Saray-Istranca-Belgrad-Hadımköy-Midye-Saray, Saray- Çerkes, Muradlı-Karışdıran yollarının önemi dolayısıyla bir an önce inşâ edilmesi, bu yolların birinci derecede öneme sahip umumî yollardan sayılması hususu esasa bağlanmıştır. Kırkkilise üzerinden giden Edirne-Saray yolu haritası, Fransızca'dır, Ölçek: 1/200.000 (BOA, HRT, nr. 2145, 4 Za 1330 /15 Ekim 1912).

¹¹⁵ BOA, HR.İM, nr. 86/24, 16.10.1923 /16 Teşrinievvel 1339/16 Ekim 1923.

¹¹⁶ 5 R 1342/15 Kasım 1923'te Atina'daki Türk Heyet-i Murahhası Riyaseti'nin hususa dair bilgilendirdiğine dair yazı: BOA, HR.İM, nr. 88/69, 15.11.1923 /15 Teşrinisani 1339/15 Kasım 1923.

uygun olarak, Vakıflar Genel Müdürlüğü Emlâk Müdürlüğü'nden cevaben gönderilen 19 Kasım 1940 tarih ve 88812-214 sayılı yazıda¹¹⁷ bu husus ayrıntılı olarak ele alınmakta idi. Buna göre, harpten sonra Saray ve Istranca taraflarına yerleşen muhacirler, 11'i Saray'da olmak üzere 20'ye yakın köy kurmak suretiyle, işgal ve intifa edilmiş olan vakıf yerlerin, istimlâk yoluyla veya borçlandırma suretiyle bedeli verilmemiş olduğundan, Cumhuriyet hükümetinin, ziraat ve köylünün refah ve saadetine ve bilhassa tasarruf haklarına atfettiği önemi de dikkate alınarak, bu yerlerin ehven bedel ve taksitle kendilerine temlik edilmesinin uygun olacağı düşünülmüştü. Vakıflar Umum Müdürlüğü Emlâk Müdürlüğü'nce kaleme alınan ve Başvekâlete arz edilen bu yazıda, daha önce, köylüler arasında, ileride herhangi bir ihtilâfa mahal kalmamak üzere bu arazi ve ormanların âdil bir surette dağıtımı ve temlik şeklini gösteren bir Talimatname hazırlanarak, 7 Kasım 1926 gün ve 28687/133 sayılı tezkere ile Başvekâlet'e sunulduğu ve İcra Vekilleri Heyeti'nin 1 Aralık 1926 tarihli toplantısında Talimatname'nin yürürlüğe konulmasına karar verildiği de bildiriliyordu¹¹⁸. Bu Kararname ile Talimatname'nin birer örneği ilgili vakıfların idarelerine gönderilmiş, ayrıca, 25 Aralık 1926 tarih ve 30310 sayılı yazı ile Dahiliye Vekâleti'ne de gönderilerek, İstanbul ve Tekirdağ valileri vasıtasıyla gerekli işlemlerin yapılmasının temini rica edilmişti. Buna rağmen, vakıf orman ve arazinin tesviye şekli köylüleri tatmin etmemiş, işgal ve imar ettikleri mahallerin ya parasız olarak kendilerine terki veya taksit dönemlerinin hiç olmazsa 10 yıla çıkartılmasını istemişlerdi. Bu istek, vakıfların mevzuatına uygun değildi. Aslında, hususa dair 927 Sayılı Evkaf Muvazene Kanunu'nun 6. maddesi teklif ve kabul edilmiş olduğundan, madde gereği, vakıf orman ve arazinin, karşılığında emlâk-i milliye ve metruke verilmek üzere, işgalcilerine, Borçlanma Kanunu'na bağlı olarak tefvizi Maliye Vekâleti'ne yazılmış; bir taraftan da hususi bir komisyon kurularak, vakıf mahallere kıymet takdir ettirilmişti. Fakat Maliye, ilgililere aynı kıymette emlâk vermediğinden yapılan takibat ve mesaiden kesin bir sonuç alınamamıştı¹¹⁹.

Sonraki yıllarda, Hükümet, meseleyle ilgilenmeye devam etti. Bu dönemde, Dahiliye Vekâleti, Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne gönderdiği 26 Mayıs 1935 tarih ve 12764/4967 sayılı tezkereyle, yine Umum Müdürlük'ten, hususa dair daha önce çıkartılan Vekiller Heyeti kararı [Kararname] ve ekindeki Talimatname'nin birer örneğini istedi; aynı zamanda vakıf orman ve arazisi hakkında bazı bilgi ve istimlâk şartlarını sordu. Umum Müdürlük, 6 Haziran 1935 gün ve 163973/11 sayılı yazı ile Dahiliye'ye cevap verdi. 1926'dan 1935'e kadar geçen sürede, Umum Müdürlük'ün ifadesiyle, Istranca vakıf arazisinin bir kısmı Istranca köylülerine taksitle verilmiş, ilk taksiti peşin olarak alınmış ise de, orman idaresinin müdahalesi ve tarafların karşı dâvâları yüzünden tapu işlemleri yürütülemedi; Saray'daki onbir köyün ahalişi bundan faydalanarak vakfa kira da vermemiş, daha sonra Istranca ormanları üzerindeki ihtilâf da hakem kararıyla vakıf lehine sonuçlanmıştı. Böylece, yalnız Istranca köylüleri için ferağ ve ipotek işleri tamamlanmış oluyordu.. İçinde bulunulan 1940 yılı itibariyle, Vakıflar Umum Müdürlüğü Emlâk

¹¹⁷Cumhuriyet Arşivi, Başvekâlet Muamelat Genel Müdürlüğü, fon nr. 30 10 00, dosya gömleği nr. 532, kutu nr. 81, sıra nr 4, 21 Kasım 1940.

¹¹⁸Aynı yerde. Kezâ, Sayı 4450. Saray kazasındaki köyler, orman ve arazide meskun muhacirler ile Istranca karyesi ahalisine gerekli arazi ve ormanların temlik sureti hakkında düzenlenmiş ve tevdi edilmiş olan ekli Talimatname'nin yürürlüğe girmesine dair, Evkaf Müdiriyyet-i Umumiyesi'nin 7 Teşrinisani 1926 tarih ve 28687/133 numaralı tezkeresiyle yapılan teklif üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 1 Kanunievvel 1926 tarihli toplantısında kabul edilen ve Başvekâlet'ten gelen Kararname: Cumhuriyet Arşivi, Başvekâlet Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü (1920-1928), fon nr. 30 18 11, kutu 22, dosya gömlek nr. 75, sıra nr. 13, 1 Aralık 1926.

¹¹⁹ Aynı yerde.

Müdürlüğü'ne göre, 927 sayılı Evkaf Muvazene Kanunu 6. maddesinin 1936 Malî yılı Haziran ayı başından itibaren yürürlükten kaldırılmış olması, vakıf orman ve arazi karşılığında Maliye'den gelir getirir gayrimenkul almak ve köylülere Borçlanma Kanunu uyarınca tefviz yapmak da mümkün olmayıp; ancak, bazı emsali köylüler hakkında olduğu gibi, 2950 Sayılı Kanun'un 1. maddesi gereği ve İcra Vekilleri Heyeti'nden karar alınmak suretiyle, bedeli en fazla 5 yılda ve 5 eşit taksitte ödenmek üzere satış yapılabilirdi¹²⁰.

Cumhuriyet döneminde, bir taraftan muhacir karyeleri ile ilgili bu meseleler devam ederken; diğer taraftan, Saray mülhakatına dair bazı değişiklik ve tayinler yapılmakta idi¹²¹. Meselâ 1954'te, Dahiliye Vekâleti, Saray kaymakamı Basri Özpinar'ın Çorlu kaymakamlığına, Çorlu kaymakamı Hakkı Gençoğlu'nun Saray kaymakamlığına naklen tayinini istedi. Hususa dair Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a sunulan Dahiliye tezkeresi, 31 Mart 1954 günü onaylandı¹²².

1955'te, o tarihte Kırklareli Vize kazası Midye nahiyesine bağlı görünen Bahçe köyünün Tekirdağ vilayeti Saray kazası merkez nahiyesine bağlanmasına karar verildi¹²³. Gerekçeyi ihtiva eden lâyhada, Bahçe köyünün iktisadî, coğrafî ve ictimai bakımlardan Saray kazasına bağlılığının daha fazla bulunduğu, köy halkının bütün ihtiyacını Saray'dan temin ettiği ifade ediliyordu. Vize kazası mülkî idarecileri 1952 yılında bir inceleme yaptırmış, yılın son günlerinde, birkaç köy için yapılan inceleme sonucuna uygun olarak, kaza İdare Meclisi tarafından alınan kararda, Midye nahiyesi Hamidiye, Balkaya ve Aksicim köylerinin kazadan ayrılmak istemedikleri, yalnız Bahçe köyünün Saray'a bağlanmak istediği belirtilmişti. Kırklareli Vilayeti Umumî Meclisi 6 Ocak 1953 günü teklifi aynen kabul etti. Dahiliye Vekâleti'ne gönderilen karar, Vekâlet'in 27 Ekim 1955 tarihli tezkeresiyle Cumburbaşıkanlığı'na sunulmuş ve 24 Kasım 1955 günü onaylanmıştır.

Bundan 4 yıl sonra, o tarihte Tekirdağ vilayeti Çerkesköy kazası merkez nahiyesine bağlı bulunan Safaalan köyü Saray kazası merkez nahiyesine bağlandı¹²⁴. Bu değişiklik, Tekirdağ Vilayeti Umumî Meclisi'nin 2 Ocak 1959 tarih ve 61 sayılı kararı ile İdare Heyeti'nin 13 Şubat 1959 tarih ve 121 sayılı kararı üzerine, 6 Mayıs 1959'da tensib edildi. Karar gerekçesinde, daha önce Saray kazasına bağlı iken 7033 Sayılı Kanun'la kurulan Çerkesköy kazasına bağlanan Safaalan köyünün, Çerkesköy kasabasına 20 km. mesafede ve kasabaya patika yolla bağlı olduğu, kış aylarında vasıtaları işleyemediği için Çerkesköy'e gidip gelmede güçlük çekildiği belirtiliyor; buna karşılık Saray kazasının köye 16 km mesafede ve stabilize şose ile bağlı olduğu, her mevsimde vasıta bulunduğu, köy halkının bütün ihtiyacını Saray'dan temin ettiği ifade ediliyordu.

Cumhuriyet döneminde bazı köyler Saray'a dahil edilirken, bazıları da ayrılmış; mesela, 24 Kasım 1955 tarihinde Saray kazası Osmanlı nahiyesine tâbi Tatarlı [Tâtârlı Sahra] köyü Kırklareli vilayeti Vize kazası merkez nahiyesine bağlanmıştır¹²⁵. Bu

¹²⁰ Aynı yerde.

¹²¹ Cumhuriyet döneminde Saray kazasının gelişmesi bakımından önemli değişikliklerden biri de, nafia hizmetlerinin artırılmasıdır. 1912-1913 Balkan Harbi'nden sonra başlayıp, 1940'larda sürdürülen İstanbul-Istanbul-Saray arası yol inşaatı çalışmaları bu bakımdan kaydedilmeye değerdir. 1941'de, yol inşaatı halen devam etmektedir. Nafia Vekâleti'nin İstanbul-Saray yolu inşaatı kontrol mühendisliğine 400 lira maaşla yüksek mühendis Salahattin Durusan'ın tayin edilmesini teklif ettiği ve teklifin 9 Nisan 1941'de İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edildiğine dair yazı: Cumhuriyet Arşivi, Başvekâlet Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü (1928 –), fon nr. 30 18 12, dosya gömlek nr. 30, kutu nr. 94, sıra 15, 9 Nisan 1941 .

¹²² Cumhuriyet Arşivi, Başvekâlet Personel ve Prensipier Genel Müdürlüğü Bakanlıklar arası Tayin Daire Başkanlığı, fon nr. 31 11 10, dosya gömleği nr 13, kutu nr. 244, sıra nr. 3, 31 Mart 1954.

¹²³ Cumhuriyet Arşivi, fon nr. 31 11 10, dosya gömleği nr. 40, kutu no 254, sıra nr 16, 24 Kasım 1955.

¹²⁴ Cumhuriyet Arşivi, fon 30 11 10, kutu nr, 276 dosya gömlek nr. 14. sıra nr. 7.

¹²⁵ Cumhuriyet Arşivi, fon nr. 30.11.10, kutu nr. 254, dosya gömlek nr. 41, sıra nr 1, 24 Kasım 1955.

değişiklik, Dahiliye Nezareti'nin 27 Ekim 1955 tarih ve 22103-253/13929 sayılı tezkeresi üzerine, Cumhurbaşkanlığı'nın onayı ile gerçekleşmiştir. Karara esas olan lâyhada, Tatarlı köyünün Saray kazasına 21, Vize kazasına 18 km. mesafede bulunduğu, halkının bütün ihtiyaçlarını Vize pazarından temin ettiği ve Saray'a yalnız hükümet dairelerindeki resmî işlerini görmek üzere gitmek zorunda kaldıkları ifade edilmektedir. Böylece, Kırklareli Vilayeti Umumî Meclisi'nin 2 Ocak 1951, İdare Heyeti'nin 13 Mayıs 1952 ve Tekirdağ Vilayeti İdare Heyeti'nin 31 Temmuz 1951, Umumî Meclisi'nin 21 Aralık 1951 tarihli mütalâalarına uygun surette değişiklik yapılır.

Saray'ın Osmanlı nahiyesine bağlı Ahımehmet/Ahı Mehmed köyü, 30 Nisan 1955 tarihinde Çorlu kazası merkez nahiyesine bağlanır¹²⁶. Bu değişiklik, Vilayet İdare Heyeti'nin 27 Mayıs 1952, Vilayet Umumî Meclisi'nin 4 Ocak 1952 tarihli kararları üzerine yapılır. Karar gerekçesinde, karyenin Saray kaza merkezine çok uzak, Çorlu kazasına ise 6 km. lik bir kara yolu mesafesinde bulunduğu, Çorlu kazasına pazar bağlantısının çok iyi olduğu; coğrafi, idarî ve sosyal bakımdan, değişikliği köy halkının da ittifakla istediği ifade edilir..

Sonuç

Osmanlı tahrir kayıtlarına göre, Saray, Rumeli fütûhatı esnasında 14. yüzyılda Bizans'tan alınmış, 15.-16. yüzyıllarda Rumeli Eyaleti Çirmen Sancağı'na bağlı kalmış, Kanuni Sultan Süleyman devri başlarında Saray, Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı Vize sancağının kazalarından biri olarak öne çıkmıştır. Nefs-i Saray ve civarı 16. yüzyıldan başlayarak Ayas Paşa adı ile âdeta bütünleşmiş; bunda, Ayas Paşa Vakfı'na bağlı olarak bölgede tesis edilen hayır eserlerinin önemli rol oynadığı görülmüştür.

Osmanlı hâkimiyeti döneminde nefsi Saray kasabası ve mülhakatında yer alan karyeler, çoğu zaman bir nahiye statüsünde olarak yönetilmiş; bazen kaza olarak teşkilâtlandırılan Saray, nahiye ya da kaza müdürleri, modern anlamda kaza hüviyeti taşıdığı dönemlerde kaymakamlar vasıtasıyla idare edilmiştir. Saray'a bağlı karyelerin bir kısmı, vaktiyle mezraadır. 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak teşekkül eden köyler ise, genellikle muhacirler tarafından ve ekseriyetle Ayas Paşa Vakfı arazisi üzerinde kurulmuş; bu durum, uzun yıllar devam edecek ihtilâflara sebep olmuştur.

Saray kazası, Tanzimat'ın ilânıyla birlikte Usûl-ü Cedide'ye tâbi tutulur; bu dönemde nüfus, emlak ve temettu tahriri yapılır. 19. yüzyılın ikinci yarısında sosyal ve iktisadî bakımdan daha da gelişen Saray, I. ve II. Meşrutiyet devirlerinde mülkî idaresi, belediye teşkilâtı ve mahalli idarenin gerektirdiği altyapı ihtiyaçlarını önemli nisbette tamamlamış olarak 20. yüzyıla girer. Belirtilen dönemde, genellikle Edirne vilayeti nahiye ve kaza müdürleri arasından seçilen Saray mülkî yöneticileri, vilayetin teklifi üzerine Bâbiâli tarafından atanmışlardır. Nahiye müdürü veya kaymakamlar, asil ya da vekil olarak, bilhassa becayiş suretiyle atanmış aralarında azl edilenler olduğu gibi, istifa edenler de bulunmuştur.

Balkan Harbi ve I. Dünya Savaşı yılları, devlet için olduğu kadar Saray kazası halkı için de bir dönüm noktasıdır. Saray'a ve Saray'dan göçler, demografik yapıyı hissedilir derecede değiştirmiştir. İktisadî hayat gerilemiştir. 1919'da başlayan işgal, mülkî idarenin önceliklerini değiştirmiştir. İşgal altında geçen yıllarda Saray'da görevli mülkî yöneticiler ve halk, Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlandırılmasına katkıda bulunmuşlardır. 1922 Kasımı'nda işgalin kaldırılması, 1923 Ekimi'nde cumhuriyetin ilânıyla beraber, Saray, Cumhuriyet Türkiye'si'nin modern bir kazası olarak yeni mülkî teşkilâttaki yerini almıştır.

¹²⁶ Cumhuriyet Arşivi, fon nr. 30 11 10, kutu nr. 251, dosya gömlek nr. 15, sıra nr 18. 30 Nisan 1955.

KAYNAKÇA**Arşiv Vesikaları**¹²⁷

1) T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA)¹²⁸, İstanbul.

- a. Bâb-ı Âsafî
Divan- Hümayun (Beylikçi) Kalemi (A.DVN), Mektubi Kalemi (A.MKT)
- b. Cevdet Tasnifi
Adliye (C.ADL), Bahriye (C.BH), Evkaf (C.E V), Maliye (C.ML)
Eyalet-i Mümtaze (C.MTZ)
- c. Dahiliye Nezareti
Emniyet-i Umumi Müdiriyeti Âsâyiş (DH.EUM.AYŞ), Emniyet-i Umumi Müdiriyeti
3. Şube (DH.EUM.3. Şb.), Emniyet-i Umumi Müdiriyeti 6. Şube (DH.EUM .6. Şb.),
İdare (DH.ID), İdare-i Umumî (DH.İ.UM), İdare-i Umumi Ek (DH.İ.UM.EK),
Mektubi Kalemi (DH.MKT), Muhaberât-ı Umumi İdaresi (DH.MUI), Sicill-i Ahval
İdaresi (DH.SAİD), Şifre Kalemi (DH.ŞFR)
- d. Hariciye Nezareti
İstanbul Murahhaslığı (HR.İM), Cavid Baysun Evrakı (HSD.CB)
- e. Haritalar
Harita (HRT)
- f. İbnülemin Tasnifi
Hariciye (İE.HR)
- g. İradeler
Taltifat (İ.TAL), Meclis-i Vâlâ (MVL)
- h. Maarif Nezareti
Mektubi Kalemi (MF.MKT)
- ı. Maliye Nezareti
Maliyeden Müdevver (MAD), Varidat Temettuat (ML.VRD.TMT)
- i. Şûrâ-yı Devlet
Şûrâ-yı Devlet (ŞD)
- j. Yıldız Evrakı
Perakende Evrakı Askeri Mâruzat (Y.PRK.ASK)
- k. Atik Şikâyet Defterleri, Mühimme Defterleri (MD), Tapu Tahrir Defterleri (TT)

T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Ankara.

- a. Başvekâlet Muamelat Genel Müdürlüğü,
- b. Hariciye Vekâleti Konsolosluk, Hukuk ve Konsolosluk, Hukuk ve Sosyal İşler Genel Müdürlüğü Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri,
- c. Başvekâlet Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü (1920-1928),
- d. Başvekâlet Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü (1928- -),
- e. Başvekâlet Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü Bakanlıklar arası Tayin Daire Başkanlığı.

Kaynak Eserler, Salnameler, Düsturlar:

Düstur, c. 6.

¹²⁷ Vesika ve defter numaraları dipnotlarında gösterilmiştir.

¹²⁸ Notlarda parantez içinde gösterilen kısaltmalar kullanılmıştır.

Evliya Çelebi, Seyahatnâme, c. 6, yay. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2002.
Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, sene 1253, 1266-1268, 1275-1276, 1278-1288,
1298,

1300-1304 1306, 1333-1334.

Salname-i Vilayet-i Edirne, sene 1292, 1300, 1309-1310, 1319.

T. C. Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşivi, Ankara.

İkincil Kaynaklar

Barthold, W., “ Saray “, İslam Ansiklopedisi [İA], c. 10, 506-507.

Çalık, Sıddık, Çirmen Sancağı Örneğinde Balkanlar’da Osmanlı Düzeni (15. – 16. Yüzyıllar), Ankara 2005.

Gökbilgin, M. Tayyib, Edirne ve Paşa Livası. XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası (Has, Mukataa, Mülk ve Vakıflar), İstanbul 1952.

----- “ Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti Livaları Şehir ve Kasabaları “, Belleten, XX/78 (Ankara 1956), s. 247-285.

Halaçoğlu, Yusuf, Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller). Ankara 2002.

İpek, Nedim, “ Kafkaslar’dan Anadolu’ya Göçler (1877-1900)”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, sayı 6 (Samsun 1991), s. 97-133.

Kançal, N. F., “ Kırım Hanlarının Trakya’daki Mezar Taşları “, Emel, sayı 226 (Mayıs-Haziran 1998), İstanbul 1998, s. 7-12.

Kazas, Elvira, 1853-1863 Yıllarında Kırım’dan Osmanlı Topraklarına Yapılan Göçler, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.

Kiprovska, Mariya, “ The Mihaloğlu Family: Gazi Warriors and Patrons of Derwish Hospices “, Journal of Ottoman Studies, XXXII (2008), s. 193-222.

----- “ Administering The Conquered Lands: The Mihaloğlu Family Vakf Possessions in Pınarhisar Area “, XI. International Congress of Social and Economic History of Turkey (17-22 June 2008), Ankara.

Kütükoğlu, Bekir, “ Ayas Paşa “, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi [İA], c. IV (İstanbul 1991), s. 202-203.

Mete, Zekai, “ Saray Kazasının Kuruluşu “, Yöre, c. 8, sayı 89-90-91-92 (İstanbul 2007), s. 14.

Özenbaşı, Ahmet Çarlık Hakimiyeti Altında Kırım Faciası Yahud Kırım Tatar Hicretleri, Akmesicid 1925.

Serez, Mehmet, Tekirdağ Tarihi ve Coğrafyası Araştırmaları, Ankara 2007.

Ülküsal, Müstecib, Kırım Türkleri Tatarları: Dünü-Bugünü-Yarını, İstanbul 1980.

Yarci, Güler, “Saray Kazası [Tekirdağ] Tarihi (XVIII.-XX. yüzyıl)”, Yöre, c. 8, sayı 89-90-91-92 (İstanbul 2007), s. 16-36.

----- “1912-1913 Balkan Savaşı’ndan Sonra Edirne Vilayeti (Mülkî ve Adlî Teşkilât, Maliye, Askerlik, Sosyal ve İktisadî Hayat)”, Yöre, c. 10, sayı 109-110-111 (Nisan-Mayıs-Haziran 2009), s. 5-148.

Kılavuz ve İstatistikler:

Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK] 2008.

Türkiye’de Meskûn Yerler Kılavuzu, c. II, yay. İçişleri Bakanlığı, Ankara 1947.